

PAPER DETAILS

TITLE: Kinalizâde Ali Efendi'nin hayati ve Ahlâk-i Alâî isimli eseri

AUTHORS: Ayse Sidika OKTAY

PAGES: 185-233

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/254395>

Kınalızâde Ali Efendi'nin hayatı ve *Ahlâk-ı Alâî* isimli eseri

Ayşe Sıdıka OKTAY

Giriş

I. Hayatı

II. Kişiliği

III. Eserleri

IV. *Ahlâk-ı Alâî*

Sonuç

Felsefenin bütün ilimlerin anası olduğu dönemde felsefe kelimesi yerine hikmet de kullanılmış ve bu disiplin amelî hikmet, nazarî hikmet olarak ikiye ayrılmıştır. Nazarî hikmetle felsefenin teorik kısımları incelenirken, amelî hikmet pratik felsefe olarak değerlendirilmiştir.

İslâm düşüncesinde amelî hikmetle ilgili eserler yazan en ünlü düşünürler İbn Miskeveyh, Nasîrüddîn-i Tûsî, Hüseyin Vâ'iz ve Celâleddîn Devvânî'dir. Bu silsileyi tamamlayan bir diğer düşünür XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun yetiştirdiği en önemli ilim adamlarından birisi olan Kınalızâde Ali Efendi'dir. XVI. yüzyıl aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun kültür hayatı bakımından en yoğun ve en zengin olduğu dönemdir. Zenbilli Ali Efendi (932/1525), İbn Kemal (942/1536), Koca Nişancı Celâl-zâde Mustafa Bey (975/1567), Ebussuûd Efendi (982/1574) gibi alimler, Fuzulî (964/1556), Bâkî (1009/1600), Hayalî (965/1557), Taşlıcalı Yahya (990/1582) gibi şairler Kınalızâde ile aynı dönemde yaşamış ünlü şahsiyetlerden birkaçıdır.

I. Hayatı

A. Adı ve Lakapları

Kınalızâde'nin asıl adını oğlu Kınalızâde Hasan Çelebi *Tezkiretü's-şuarâ*'sında Kınalızâde adıyla meşhur Ali Çelebi ibn Emrullah olarak vermiştir.¹ Fakat muhtelif kaynaklarda değişik isimlerle anılmaktadır.

¹ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ* (*Tezkire*), haz. İbrahim Kutluk, Ankara, 1989, II, 654.

Bazen Ali Çelebi ibn Emrullah ibn Abdulkâdir Hamîdî olarak baba ve dedesinin ismiyle beraber anılır.² Bazen de Kınalızâde Alâed-dîn Ali Çelebi adıyla geçer.³ Buna göre kaynaklardaki tam ismi Alâ'ad-dîn Alî b. Emrullah'tır.⁴ Fakat genellikle Kınalızâde Ali Çelebi veya Kınalızâde Ali Efendi veyahut da sadece Kınalızâde olarak tanınmıştır.⁵

Kınalızâde lakabının sebebini, kaynaklar, dedesi Abdülkâdir Hamîdî'nin sakalına kına sürmesi olarak gösterirler. Dedenin bu adeti çocukları ve torunlarının Kınalızâde adıyla anılmasına sebep olmuştur.⁶ Kına kelimesi Arapça'da hınnâî kelimesiyle ifade edildiği için Arapça kaynaklarda genellikle Kınalızâde yerine "Hınnâvî" veya "Hınnâî" adı kullanılır.⁷ Ancak bazı Türkçe kaynaklarda da "hınnâî" adına rastlıyoruz.⁸

2 Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-a'lâm*, İstanbul, 1314, V, 3696.

3 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333'ten tıpkı basım İstanbul, 1971, I, 400.

4 Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, ç. *Ahlâk*, haz. Hüseyin Algül, ys., ts., s. 13. Adnan Adıvar, "Kınalızâde Ali Efendi", *İA.*, VI, 709.

5 Meselâ, Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Matbaa-ı Amire 1311'den tıpkı basım Westmead, 1971, III, 500; Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *Daru'l-funûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası (DEFM)*, sene I, sy. 4, s. 357; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1964, II, 675; A. Adıvar, "Kınalızâde Ali Efendi", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İA)*, VI, 709; Hasan Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi ve Mülümme' Na'tı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (MÜİFD)*, V, sy. 5 (İstanbul, 1993), s. 125.

6 Nev'izâde Atâî, *Hadâîku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik, Hadâyık-ı Numânîye ve zeyilleri*, Nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989, II, 164; Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, sy. 4, s. 359; Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 400; A. Adıvar, "Kınalızâde Ali Efendi", *İA*, VI, 709.

7 Ömer Ferrûh, *Muâlimü'l-edebi'l-arabiyyi*, Beyrut, 1985, I, 445; Muhyî Hilâlî's-serhân, "Tashîhun hataun kebîrun, Kitâbu Tabakâtü'l-Fukahâ el-men-sûb ilâ Taşköprüzâde hüve li'bni'l-Hinnâî", *el-Mevrîd*, X, sy. 3-4 (Bağdat, 1981), s. 483-497 (burada Kınalızâde'nin kaynaklarda geçen diğer isimlerine de ayrıca yer verilmektedir. Bkz., *a.g.m.*, s. 486, 7. dipnot); Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, Beyrut, 1983, I, 385; Ziriklî (Hayreddîn), *el-A'lâ'm kamûsu terâcim*, Beyrut, 1990, IV, 265; Fikrî Cezzâr, *Medâhilü'l-müellifîn ve A'lâmü'l-Arab hatta âm 1215/1800*, Riyad, 1991, I, 393-394 (burada Kınalızâde'nin kaynaklarda yer alan isimlerine ve mânâlarına yer verilmektedir).

8 Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Kilisli Mualim Rıfat-Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul, 1360-62/1941-43, I, 37; II, 680; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn Esmâü'l-müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, nşr. Kilisli Rıfat Bilge, İbnü'lemin M. K. İnal, İstanbul, 1951, I, 748; Ahdi, *Gülşen-i Şuarâ*, ys., ts., (Bir el yazmasından fotokopi), s. 28a.

Kınalızâde kelimesindeki “zâde” doğmuş ve oğul manasına, “çelebi” ise ağa, bey, efendi mânâlarına gelmektedir.⁹ Arapça kaynaklarda Kınalızâde'nin “Seyfî'd-dîn” lakabından ve Ali ibn İsrâfîl vb. isimlerinden söz edilmekte ise de bu vb. isimlere Türkçe yazılan eserlerde rastlamadık.¹⁰

B. Doğum Tarihi, Yeri ve Soyu

Kınalızâde 916/1510-11 tarihinde Isparta'da doğmuştur.¹¹ Aile-sinde pek çok alim ve şairler olan Kınalızâde'nin babası, şiirlerinde “Mîrî” mahlasını kullandığı için bu lakapla anılan Mîrî Emrullah Efendidir.¹² Dedesi ise Abdülkâdir Hamîdî'dir. Ancak bazı kaynaklar-da Abdülkâdir Hamîdî yanlışlıkla Kınalızâde'nin babası olarak anılır.¹³ Dedesi Abdülkâdir Efendi'nin babasının isminin Hamîdî Mehmet Efendi¹⁴ olması dışında aile kökleri hakkında kaynaklarda başka bilgiye rastlayamadık.

Dedesi Abdülkâdir Efendi, o dönemde Hamîdiye iline bağlı Ispartalı olmasından dolayı babası Mehmet Efendi gibi Hamîdî adıyla anılır. Abdülkâdir Efendi'nin Abdülkadir Geylânî'nin kurduğu Kâdîrî tarikatından olduğu ve şeyhiyle isimlerinin aynı olmasından dolayı ayırt edilmek için Hâce-i Sultanî Abdülkâdir Geylânî adıyla tanındığı anlatılır.¹⁵ Bazı kaynaklarda Abdülkâdir Efendi'nin Ali Tusî'den ders alıp

9 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 1410/1989, s. 514-515, 678.

10 Ömer Ferrûh, *a.g.e.*, I, 445; Muhyî Hilâlî's-serhân, *a.g.m.*, s. 486-487; Fikrî Cezzâr, *a.g.e.*, I, 393-394; Zirikli, *a.g.e.*, IV, 265.

11 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 654, 683; Atâî, *Hadâyık*, II, 164, Şemseddin Samî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, V, 3696; Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 400; Ferid (Kam), “Kınalızâde Ali Çelebi”, *DEFM*, sy. 4, s. 359; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 675; Neşet Köse, “Kınalızâde Mirî ve Oğlu Ali Çelebi”, *Ün, Isparta Halkevi Mecmuası (Ün Mec.)*, I, sy. 1, s. 5; sy. 2 (Temmuz, 1934), s. 22; Mehmet Ali Aynî, *Türk Ahlakçıları*, İstanbul, 1939, s. 84; Ömer Ferrûh, *Muâlimü'l-edebî'l-arabiyyi*, Beyrut, 1985, I, 445; Hasan Aksoy, *Kınalızâde Ali Çelebi Hayatı, İlmi ve Edebi Şahsiyeti, Arapça Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Yazma Nüshaları*, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1976, s. 1; amlf, “Kınalızâde...”, *MÜİFD*, V, sy. 5, s. 125.

12 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 943; Ş. Samî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, VI, 4512; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 675.

13 Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 400; Böcüzâde Süleyman Samî, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, sad. Suat Seren, İstanbul, 1983, s. 118.

14 Böcüzâde, *a.g.e.*, s. 120.

15 Böcüzâde, *a.g.e.*, s. 118.

hizmet ettiği,¹⁶ Fatih Sultan Mehmed'in hocalığına kadar yükseldiği ve onun iltifatına mazhar olduğu,¹⁷ fakat bu durumun uzun sürmediği, Sadrazam Mahmud Paşa'nın kıskançlık sebebiyle kurduğu bir düzen sonucu gözden düşerek Isparta'ya dönüp orada yaşamak zorunda kaldığı ve kısa bir süre sonra da vefat ettiği belirtilir.¹⁸ Abdülkâdir Efendi'nin Fatih'in hocası olduğu dönemde kazaskerlik makamına kadar çıktığı da zikredilmektedir.¹⁹

Gerçekten de Fatih devrinde iki defa sadrazamlık görevine getirilen (859/1455-872/1467 ve 877/1472-878/1474) ve Fatih tarafından öldürtülen Mahmud Paşa isminde bir sadrazam vardır.²⁰ Eğer Abdülkâdir Hamîdî Efendi Fatih'e hocalık yapmış ve Mahmud Paşa sadrazamlıktan azledilmeden ayrılmak zorunda kalmışsa bunun en geç 878/1474 tarihinden önce olması gerekir. Nitekim kaynaklarda Abdülkâdir Efendi'nin görevinden ayrılınca memleketi Isparta'ya döndüğü ve kısa bir süre sonra 877/1472 tarihinde vefat ettiği belirtilmektedir.²¹ Bu durumda Abdülkâdir Efendi'nin Fatih'in hocası olması tarihen mümkündür. Ancak Hasan Çelebi'nin *Tezkire*'sini yayına hazırlayan İbrahim Kutluk, bunu tarihen imkansız görmekte, onun Kanuni döneminde 929/1523 tarihinde İstanbul kadısı olduğunu, aynı yıl kazaskerlik görevine getirilip on dört sene bu görevde kaldığını iddia etmekte²² ve bu söylentinin dedesinin Ahmet Paşa ile

16 M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, 345; Böcüzâde, *a.g.e.*, s. 118.

17 Atâî, *Hadâyık*, II, 164; Ş. Sami, *Kâmûsü'l-a'lâm*, V, 3696; Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 400; Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, sy. 4, s. 359-360; Neşet Köse, "Kınalızâde Miri ve Oğlu Ali Çelebi", *Ün Mec.* I, sy.1, s. 5; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul, 1936, I, 414; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 675; A. Adivar, "Kınalızâde Ali Efendi", *İA*, VI, 709; Hasan Aksoy, "Kınalızâde...", *MÜİFD*, V, sy. 5, s. 125.

18 Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 400; Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi" *DEFM*, sy. 4, s. 359-360; Neşet Köse, "Kınalızâde Miri ve Oğlu Ali Çelebi", *Ün Mec.* I, sy.1, s. 5; S. N. Ergun, *Türk Şairleri*, I, 414.; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 675; A. Adivar, "Kınalızâde Ali Efendi", *İA*, VI, 709; Hasan Aksoy, *a.g.e.*, s. 2; amlf, "Kınalızâde...", *MÜİFD*, V, sy. 5, s. 125.

19 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 675.

20 İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II, 103-104, 530-533.

21 M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, 345.

22 İbrahim Kutluk Abdülkâdir Efendi'nin Fatih döneminde değil Kanuni döneminde yaşadığını iddia eder, ancak kaynak göstermez (bkz. Hasan Çelebi, *Tezkire*, I, 8). Bu kişinin Kınalızâde'nin dedesi değil hocası Abdülkâdir Efendi olduğu hakkında bu maddede Kınalızâde'nin eğitimi konusuna bakılmalıdır.

olan dostluğundan kaynaklandığı veya yakıştırıldığını belirtmektedir.²³ Ayrıca ailesindeki alimlerle övünen, bütün akrabalarını büyük şairler arasında sayan, ailesi ve akrabalarındaki en ufak şeylerden en büyük övünme payı çıkaran Hasan Çelebi'nin ilk elden kaynak olarak ailesinden rahatlıkla öğrenebileceği bu bilgiye tezkiresinde yer vermemiş olmasından yola çıkarak bu iddiaların geçersiz olduğunu düşünmektedir. Gerçekten de torununun oğlu Hasan Çelebi, tezkiresinde bu konudan hiç söz etmemektedir. Ancak Hasan Çelebi'nin ifadelerine dikkat edilirse burada söz konusu edilen Abdülkâdir Hamîdî Efendi, onun baba değil anne tarafından deddi (dedesi)dir. Bunun dışında Abdülkâdir Hamîdî Kınalızâde Ali Efendi'nin babasının babası yani dedesi, Hasan Çelebi'nin ise büyük dedesi olmaktadır. Muhtemelen Hasan Çelebi'nin anne tarafından dedesinin ismi de Abdülkâdir'dir ve şair olan annesinin babasına tezkiresinde yer vermiş, babasının dedesine ise yer vermemiştir. Nitekim Abdülkâdir Efendi hakkında bilgi verirken ailenin Kınalızâde lakabını almasına sebep olan dedesinin sakalına kına sürme alışkanlığına yer vermeme- si bu tezimizi doğrulamaktadır.²⁴

Abdülkâdir Hamîdî Efendi'nin mezarının Isparta'nın Hisarefendi mahallesinde, delikli taş yanındaki Uyuğlu Tekkesi diye bilinen yerde olduğu söylene de,²⁵ başka bir kaynak bunun doğruluğunu ispatlayacak herhangi bir kaydın olmadığına işaret etmektedir.²⁶

Kınalızâde'nin babası "Mîrî" mahlasıyla şiirler yazan Emrullah Efendi'dir. Kendisine ait bir divanı vardır. Tahsilini tamamladıktan sonra ailenin diğer üyeleri gibi kadılık mesleğini tercih etmiş ve Anadolu'da Beçin'de kadılık yaptığı sırada 6 şevval 967/30 Haziran 1560 Salı günü vefat etmiştir.²⁷ Oğlu Müslimî Efendi babasının ölümüne "Sâdis-i şehri-şevvâl" beytiyle tarih düşürmüştür.²⁸

Kaynaklara göre Kınalızâde'nin Abdurrahîm Kirâmî (ö. 982) ve

23 Hasan Çelebi, *Tezkire*, I, 23.

24 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 788-789.

25 Böcüzâde, *a.g.e.*, s. 118.

26 N. Köse, "İspartalı Büyük Adamlar", *Ün Mec.*, I, sy. 1 (Haziran, 1934), s. 5.

27 Hasan Çelebi, *Tezkire*, I, 11, II, 944; Atâî, *Hadâyık*, II, 164; N. Köse, "Kınalızâde", *Ün Mec.*, I, sy. 2, s. 22. Bazı kaynaklarda Emrullah Efendi'nin ölüm tarihi 947/1571 olarak verilmiştir. Ancak bunun, hicri/ miladi takvim karşılaştırılmasından anlaşılacağı gibi, yanlış olması gerekir. Bkz. Muhterem Aktuğ, *Kınalızâdeler*, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul, 1949, s. 4.

28 Atâî, *Hadâyık*, II, 164.

Müslimî (ö. 994)²⁹ adında iki kardeşi vardır.³⁰ Müslimî ve Kirâmî bazı kaynaklarda amcası olarak geçer.³¹ *Sicill-i Osmanî*'de de Abdurrahîm Kirâmî oğlu olarak tanıtılmaktadır.³² Ancak hepsinin ölüm tarihleri arasındaki yakınlık ve *Şakâyıık*'ta³³ Kınalızâde'nin biraderleri olarak zikredilmesi, kardeş olma ihtimallerini artırmaktadır. Ayrıca Abdülvehhab isminde bir kardeşi olduğun da söz edilmekte³⁴ ise de, bu kişi muhtemelen kardeşi Müslimî Efendi'nin oğludur.³⁵

C. Öğrenimi

Kınalızâde ailesinin bulunduğu konum gereği iyi bir eğitim görmüş, devrinin ileri gelen alimlerinden ders almıştır. Kınalızâde'nin çocuklukla ilk gençlik yıllarının Isparta'da ilim ve öğrenme aşkı içinde geçtiğini ve o dönemde herkesi kendisine hayran bıraktığını oğlu Hasan Çelebi'den öğreniyoruz.³⁶

Gerek ailenin ilme olan merakı gerekse ondaki ilim sevgisi, Kınalızâde'nin genç yaşlarda eğitim için İstanbul'a gönderilmesine sebep olmuştur. İstanbul'da ilk öğrenimini o sırada kazasker olan akrabası Kadri Efendi'nin³⁷ yanında yapmış ve 938/1531-32 yılına yani 22 yaşına gelinceye kadar onun nezaretinde kalmıştır. Daha sonra Mahmud

29 Müslimî Efendi'nin ölüm tarihini Ş. Sami 994 olarak verirken (Bkz. Ş. Sami, *Kâmûsü'l-a'lâm*, VI, 4282) M. Süreyyâ 944 olarak verir (bkz. M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, V, 368).

30 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 893-898; Âli (Müverrih), *Künhü'l-abbâr*, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Türkçe yazma, no. 5959, s. 274; Atâî, *Hadâyık*, II, 164, 333-334; M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, III, 500; N. Köse, "Kınalızâde...", *Ün Mec.*, I, sy. 2, s. 22; sy. 3, s. 41-42.

31 Müstakîmzâde Süleyman Sadettin Efendi, *Tuhfe-i Hattatîn*, İstanbul, 1928, s. 532; N. Köse, "Kınalızâde...", *Ün Mec.*, I, sy. 2, s. 22.

32 M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, III, 500.

33 Atâî, *Hadâyık*, II, 164, 333.

34 Müstakîmzâde S. Sadettin Efendi, *Tuhfe-i Hattatîn*, s. 532; Ş. Sami, *Kâmûsü'l-a'lâm*, VI, 4706; N. Köse, "Kınalılara Ait Yazımıza Ek", *Ün Mec.*, II, sy. 14 (Mayıs, 1935), s. 192.

35 M. Aktuğ, *a.g.e.*, s. 33.

36 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 659-660.

37 Kadri Efendi hakkında akrabası olmasının dışında ne yazık ki kaynaklarda ayrıntılı bilgiye rastlamadık. Bkz. Atâî, *Hadâyık*, s. 164; Böcüzâde, *a.g.e.*, s. 119. Kadri Efendi'nin Kadri mahlasını kullanan ve Kanunî devrinde meşihata geçen Abdülkadir Çelebi olabileceğine dair bkz. Neşet Köse, "Kınalızade Miri ve Oğlu Ali Çelebi", *Ün Mec.*, I, sy. 2, s. 23. Biz de 1522-1523 ile 1537-1538 tarihleri arasında kazaskerlik yapan, Kadri mahlasını kullanan Ispartalı Şeyhu'l-İslâm Abdu'l-kâdir b. Mehmet Efendi'nin Kınalızâde'nin hocası olan Kadri Efendi olduğunu düşünmekte- /

Paşa müderrisi Ma'lûl Emîr Efendi'nin (ö. 963/1556)³⁸ yanına gidip orada öğrenimine devam etmiştir. Bundan sonra Davud Paşa Medresesi müderrisi Sinan Efendi'den³⁹ ve Atik Ali Paşa Medresesinde Merhaba Efendi'den⁴⁰ ders almıştır. Oğlu Hasan Çelebi babasından “*Edirne’de Üç Şerefeli Medresesinde Merhaba Efendi’ye danışmend*” iken sözlerini nakletmektedir.⁴¹ Merhaba Efendi önce İstanbul’da Atik Ali Paşa Medresesinde daha sonra da Edirne’de Üç Şerefeli Medresede görev yapmıştır.⁴² Öyle görünüyor ki Kınalızâde önceleri İstanbul’da öğrenimini sürdürürken hocasının Edirne’ye tayin olunmasıyla onun peşinden Edirne’ye gitmiş ve öğrenimine burada devam etmiştir. Lise düzeyi olarak kabul edebileceğimiz bu öğrenim dönemlerini tamamladıktan sonra Sahin Medresesinde müderris olan Kara Salih Efendi’ye⁴³ müîd⁴⁴ olarak ileri düzeyde öğrenime başlamış, daha sonra o sırada Anadolu Kazaskeri olan Çivizâde Muhyiddin Mehmet Efendi’nin⁴⁵ müîdi olmayı tercih etmiştir. 945/1539 yılında Sâdî Çelebi’nin vefatı üzerine Çivizâde şeyhülislâmlığa tayin edildiğinde Kınalızâde de onun fetvasıyla mülâzim⁴⁶ olmuştur.⁴⁷ Kınalızâde bu tarihte yirmi dokuz yaşlarında olmalıdır. Kınalızâde’nin Çivizâde’den

yiz. Geniş bilgi için bkz. Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 792-793; M. Süreyyâ, *Sicill-i Osman*, III, 345; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, s. 264.

38 Muhammed İbn Abdilkâdiri'l-ma'lûl h.963 tarihinde vefat etmiştir (bkz. Ö. Ferrûh, *a.g.e.*, I, 446). Ma'lûl Emîr Efendi 942 tarihinden önce burada görev yapmıştır (bkz. C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 291).

39 Kadı Beyzâvî tefsirine haşiye yazdığı için “Muhaşşî” olarak anılır. 938 yılında 40 akçe ile Davud Paşa Medresesinde görev yapmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 185, 603-604.

40 Merhaba lakabıyla tanınan Muhyiddin Muhammed’dir. Ölüm tarihi yaklaşık h. 950’dir. Bkz. Ö. Ferrûh, *a.g.e.*, I, 445.

41 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 681.

42 C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 158, 355-356, 453.

43 944/1537-8 tarihinde Semâniye’ye müderris olmuş, aynı sene vefat etmiştir. Bkz. C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 366.

44 Müzakereci, müderrisin derslerini tekrarlayıp açıklayan müderris yardımcısı. Bkz. Cahit Baltacı, *a.g.e.*, s. 33; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul, 1997, I, 49-50.

45 Geniş bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Çivizâde Muhyiddin Mehmet Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, 348-349.

46 İcazetname olarak mu’cez olmuş müîdler, “Rûznâmçe-i hümayûn” a yazırlılar ve sıra beklerlerdi. Bir nevi kadro bekleme sırası olan bu bekleyişe “nöbet”, bu durumda olan danışmentlere de “mülâzim” denirdi. Bkz. C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 34; Cevat İzgi, *a.g.e.*, I, 55-61.

47 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-şuarâ*, II, 663; Atâî, *Hadâyık*, II, 4

sonra Muhyiddin Fenârî'ye⁴⁸ mülazım olduğu belirtilmekte⁴⁹ ise de Türkçe kaynaklarda bu bilgiye rastlayamadık.

Döneminin en seçkin alimlerin öğrencisi olup onlardan ders alan Kınalızâde'nin fazilet ve ilminin bir kısmı aldığı bu iyi eğitime bir kısmı da ailesinden kendisine intikal eden yeteneklere bağlanır.⁵⁰

D. Resmî Görevleri

Kınalızâde öğrenimini tamamladıktan sonra adet olduğu üzere "Rûznâmçe-i hümayûn"a adını yazdırıp müderris veya kadı olmak için "nevbet (nöbet)"⁵¹ denilen sırayı beklemeye başlamıştır. Ancak o sırada Rumeli Kazaskeri olan ve müderris tayinlerini yapan Ebussuûd Efendi şeyhülislâm Çivizâde'yi beğenmediği ve araları açık olduğu⁵² için onun muîdi Kınalızâde'nin tayinini ağırdan almış, bunun üzerine Kınalızâde Ebussuûd Efendi'nin huzuruna çıkıp çalışmalarını göstermiş ve ondan kendisine müderrislik verilmesini istemiştir. Kınalızâde'nin bu tavrından son derece hoşlanan Ebussuûd Efendi onu 948/1541 senesinde Edirne'deki Hüsâmüddîn (veya Hüsamiye) Medresesine yirmi akçe ile tayin etmiştir.⁵³ Burada üç yıl görev yapacak olan Kınalızâde'nin meslekî kariyeri böylelikle otuz iki yaşında başlamıştır.

Kınalızâde 953/1546 tarihinde o sırada Anadolu Kazaskeri olan Mîr Kösesi Muhammed Efendi⁵⁴ tarafından yirmi beş akçe ile Bursa'daki Hamza Bey Medresesine tayin edilmiştir. Burası Hüsâmüddîn

164-165; Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, sy. 4, 360; N. Köse, "Kınalızâde...", *Ün Mec.*, I, sy. 2, s. 22-23; Ö. Ferrûh, *a.g.e.*, I, 445-446; H. Aksoy, "Kınalızâde...", *MÜİFD*, V, sy. 5, s. 126.

48 Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, Ebussuûd Efendi'den önceki şeyhülislâm olup 1543-1545 tarihleri arasında görev yapmıştır. Bkz. R. Öngören, *XVI. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996, s. 292, 294.

49 Ömer Ferrûh, *a.g.e.*, I, 446; Muhyî Hilâlî's-serhân, *a.g.m.*, 487.

50 Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, sy. 4, s. 360.

51 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, 1988, s. 45, 261-262; C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 26, 34; C. İzgi, *a.g.e.*, I, 57-58.

52 Hüseyin G. Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara, 1982, s. 114-115; amlf, "Düşünce ve Bilim Tarihi (1300-1600)", *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1300-1600*, İstanbul, 1995, II, 217; Mehmet İpşirli, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi", *DİA*, VIII, 348-349.

53 Atâî, *Hadâyık*, II, 165; Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 665; M. A. Ayni, *a.g.e.*, s. 80; C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 136-137.

54 Geniş bilgi için bkz. Hasan Çelebi, *Tezkire*, I, 8, 9 dn.

Medresesi gibi kırklık medreselerdendir.⁵⁵ Burada “*Hâşiye-i Tecrid*”e⁵⁶ hâşiye ve “*Hâşiye-i şerif*”e⁵⁷ ta’lik yazmıştır. 955/1548 yılında Muhaşşi Sinan Efendi sadaretinde otuz akçe ile yine kırklık bir medrese olan Bursa’daki Veliyyüddinoğlu Ahmet Paşa Medresesine⁵⁸ tayin olmuştur. Sadrazam Rüstem Paşa Kütahya’da yeni bir medrese⁵⁹ yaptırdı Kınalızâde’yi 957/1550 senesinde kırk akçe ile buraya tayin etmiş, bir yıl sonra da 958/1551 yılında Ataullah Efendi yerine elli akçe ile Rüstem Paşa’nın İstanbul’daki ellilik medresesine⁶⁰ nakledilmiştir. 960/1553 yılında ise Karamanîzâde Mehmed Efendi yerine altmışlık Haseki Medresesine⁶¹ terfi etmiştir.⁶² Safer 963/Aralık 1555 yılında Kurt Çelebi yerine Semâniye Medresesine müderris olmuştur. Burasının Semâniye’den dördüncü medrese olan Ayakkurşunlu Medresesi olduğu söylenir.⁶³ Burada üç yıl görev yapan Kınalızâde Muharrem 966/Ekim 1558 yılında Kanuni’nin kendi adına yaptırdığı Süleymaniye Medresesinin batı tarafındaki (Haliç) Çifte Medrese tamamlanınca kuzeydeki Üçüncü Medreseye tayin edilmiştir.⁶⁴

Kınalızâde’nin meslekî kariyerindeki ilerleme Zilhicce 970/Temmuz 1563 yılında Kürd Çelebi’nin yerine Şam Kadısı olarak atanma-

55 C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 131-132.

56 *Hâşiye-i Tecrid* Şemseddin el-İsfahânî’nin Nasîrüddin Tûsî’nin *Tecridü’l-Kelâm* adlı eserine yazdığı şerhe Seyyid Şerif el-Cürcânî’nin (ö. 816/1413) kaleme aldığı hâşiyeye denir. Bkz. *DİA*, XVI, s. 422.

57 *Hâşiye ala Levâmiu’l-esrar fî şerhi Metali’i’l-envar li’l-Urmevî*, Ebu Bekr el-Urmevî’nin *Metâliu’l-Envâr* adlı eserine Muhammed Tahtavî er-Râzî’nin *Levâmiu’l-esrar* adıyla yaptığı şerhe Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali Cürcânî tarafından yazılan hâşiye onun adına nisbetle *Hâşiye-i Şerif* adıyla anılır.

58 C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 143-145.

59 C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 140.

60 C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 343-345.

61 C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 496-498.

62 Nöbet bekleyen mülazim Yirmili bir medreseye tayin edilerek müderris olur ve Otuzlu, Kırklı, Ellili, Altmışlı medreselere tayin edilerek terfi ederdi. Kanuni döneminde Süleymâniye Daru’l-hâdis’i en yüksek görev yeriydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. C. Baltacı, *a.g.e.* s. 26.

63 C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 378, 526.

64 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 665-667; Atâî, *Hadâyık*, II, 165; Ferid (Kam), “Kınalızâde Ali Çelebi”, *DEFM*, sy. 4, s. 360; N. Köse, “Kınalızâde...”, I, sy. 2, s. 23-24; M. A. Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, s. 80; Muhyî Hilâlî’s-serhân, *a.g.m.*, 487; H. Aksoy, “Kınalızâde...”, *MÜİFD*, V, sy. 5, s. 126-127; son görevi için ayrıca bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 35; C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 526.

siyla devam etmiştir.⁶⁵ Böylelikle 22 sene süren müderrislik görevinin ardından 54 yaşından itibaren kadı unvanını almış, Cemaziyelevvel 974/Kasım 1566 yılında Şah Efendi yerine Kahire Kadılığına,⁶⁶ aynı sene Zilhicce/Haziran ayında Halep Mollası yerine Bursa kadılığına getirilmiştir.⁶⁷ Bazı kaynaklarda Kınalızâde'nin Mısır kadılığı ile Bursa kadılığı arasında Halep kadılığı görevinde bulunduğu belirtilmekteyse de⁶⁸ kanaatimizce burada söz konusu edilen Halep kadılığı değil, Halep Mollası yerine Bursa kadılığına tayin edilmiş olmasıdır. Zaten Kahire ile Bursa görevleri arasında beş aylık kısa bir süre vardır. O zamanın ulaşım şartları göz önüne alındığında arada üçüncü bir göreve tayini pek mümkün görünmemektedir. Bursa kadılığından da Recep 976/Aralık 1568 yılında Şah Efendi yerine Edirne Kadılığına terfi ettirilmiş, Cemaziyelâhir 978/Ekim 1570 tarihinde Şeyhî Efendi yerine İstanbul kadılığına tayin olmuştur. Muharrem 979/Mayıs 1571 tarihinde ise Anadolu Kazaskerliği⁶⁹ görevine getirilmiştir.⁷⁰

Kınalızâde'nin bundan sonra gelebileceği şeyhu'l-islâmlık gibi muhtemel görevlerine ömrü yetmemiş ve Anadolu Kazaskeri iken vefat etmiştir.

Kınalızâde'nin aldığı görevleri kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz.

65 Ö. Ferrûh Kınalızâde'nin Şam'a 1 Rebiyul'lâhir 971/18 Kasım 1563 tarihinde geldiğini belirtir. Bkz. Ö. Ferrûh, *a.g.e.*, I, s. 446.

66 Ö. Ferrûh bu tarihi Zilkade 974/Mayıs 1567 olarak verir. Bkz. Ö. Ferrûh, *a.g.e.*, I, s. 446.

67 Ö. Ferrûh'un kitabında Bursa ve Kütahya kadılığı olarak geçer. Bkz. Ö. Ferrûh, *a.g.e.*, I, s. 446.

68 Bu sadece üç kaynakta geçer. Bkz. Ş. Sami, *Kâmûsü'l-a'lâm*, V, 3696; H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 3; amlf, "Kınalızâde...", *MÜİFD*, V, sy. 5, s. 127.

69 Kazaskerlik Fatih'in son senelerinde Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olarak ikiye ayrılmıştır. Kazaskerler bu tarihlerde ilmiye sınıfının yani müderris ve kadıların en büyük makamı idi; askerî sayılan bütün sınıfların hukukî ve şer'î işleri bunun tâyin ettiği nâibler yani vekiller tarafından görülür ve bunlardan alınan resimler kendisine ait olurdu; vilâyet, sancak ve kaza kadıları bunların işlerine müdahale edemezlerdi. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 589.

70 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 667-668, 670-673; Atâî, *Hadâyık*, II, 165; Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, sy. 4, s. 360; N. Köse, "Kınalızâde ...", I, sy. 2, s. 23-24; M. A. Aynî, *a.g.e.*, s. 80; H. Aksoy, "Kınalızâde...", *MÜİFD*, V, sy. 5, s. 126-127; Muhyî Hilâli's-serhân, *a.g.m.*, 487-488; Ö. Ferrûh, *a.g.e.*, I, 446. (Son iki eserde tarihlerde değişiklik vardır.)

Tarih	Görevi	Medresenin Değeri	Aldığı Ücret	Bulunduğu Şehir	Yaşı
948/1541	Hüsamiye Medresesi Müderrisi	40	20	Edirne	32
953/1546	Hamza Bey Medresesi Müderrisi	40	25	Bursa	37
955/1548	Veliyüddinoğlu Ahmet Paşa Medresesi Müderrisi	40	30	Bursa	39
957/1550	Rüstem Paşa'nın Yaptırdığı Medresenin Müderrisi		40	Kütahya	41
958/1551	Rüstem Paşa Medresesi Müderrisi	50	50	İstanbul	42
960/1553	Haseki Medresesi Müderrisi	60		İstanbul	44
963/1555	Semaniye Medresesindeki Ayakkurşunlu Medresesi Müderrisi			İstanbul	46
966/1558	Süleymaniye Çifte Medresedeki üçüncü Medresenin Müderrisi			İstanbul	49
970/1563	Şam Kadısı			Şam	54
974/1566	Kahire Kadısı			Kahire	57
974/1566	Bursa Kadısı			Bursa	57
976/1568	Edirne Kadısı			Edirne	59
978/1570	İstanbul Kadısı			İstanbul	61
979/1571	Anadolu Kazaskeri			İstanbul	62

E. Ölümü

Kınalızâde Anadolu Kazaskerliği görevindeyken o sırada Padişah olan II. Selim'le beraber Edirne'ye gitmiştir. Burada daha önce yakalanmış olduğu nikris hastalığı⁷¹ kış sebebiyle şiddetlenince 63 yaşındayken vefat etmiştir. Atâî ve ona dayanan kaynaklar ölüm tarihini Ramazan ayının 6. günü olarak verirler. Ancak mezar taşında Ramazan

⁷¹ Gut veya damla hastalığıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Mayo Clinic*, İstanbul, 1995, III, 741-742.

ayının 5. günü yazılıdır.⁷² Buna göre tam olarak ölüm tarihi 5 Ramazan 979/21 Ocak 1572 Pazartesi günüdür. Atâî, *Şakâyık*'ta onun bir Yahudi doktor tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü iddia eder.⁷³ Bir başka kaynakta onun yanlışlıkla zehirli merhemle tedavi edildiği için öldüğünü belirtir.⁷⁴ Ancak Ferit Kam bunu hayal mahsulü olarak nitelenmiştir.⁷⁵ Cenaze namazı bütün büyükler, vezirler, alimler ve salihlerin katıldığı kalabalık bir grup tarafından Eski Cami'de kılındıktan sonra İstanbul yolunda Seyyid Celâli türbesi civarında Nâzır Çeşmesi denilen mezarlığa gömülmüştür.⁷⁶ Kınalızâde'nin ölüm tarihi olan 979 senesi için şu beyitlerle tarih düşürülmüştür:

Kazasker-i İslâm-ı güzîn

Ol Âlî Nam-ı reisü'l-fudalâ

Dediler nakledecek taribin

*İrtihâl eyledi kutb-ı ulemâ (979)*⁷⁷

ve

*Elin Hınalızâde yudı gör âb-ı hayattân (979)*⁷⁸

Kaynaklarda Kınalızâde'nin ölüm yeri ve tarihiyle ilgili bazı hatalara rastlanır. Meselâ; Şemseddin Sami *Kâmûsü'l-a'lâm*'da Kınalızâde'nin Edirne'de rahatsızlanıp İstanbul'a (Dersaadet) dönüşte vefat ettiğini belirtir.⁷⁹ Uzunçarşılı ise bir eserinde Şam Kadısı iken yani 974/1563-

72 N. Köse, "Kınalılara Ait Yazılarımıza Ek", *Ün Mec.*, II, sy. 14, s. 191; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Edirne Mezarları", *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnoğrafya Dergisi*, sy. 3, (Ankara, 1936), s. 164-165.

73 Atâî, *Şakâyık*, II, 166.

74 Ö. Ferrûh, *a.g.e.*, I, s.446.

75 Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, sy. 4, s. 360.

76 Atâî, *Hadâyık*, II, 166, 225; Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 400; Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, sy. 4, s. 360; N. Köse, *a.g.m.*, I, sy. 2, s. 24; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *a.g.m.*, s. 164-165; H. Aksoy, "Kınalızâde...", *MÜİFD*, V, sy. 5, s. 127.

77 H. Turhan Dağlıoğlu, *a.g.m.*, s. 165; son mısra için bkz. Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 400, İsmail Yakıt, *Türk İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, s. 153; H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 3.

78 Atâî, *Hadâyık*'ta bunu ilm-i nazik'in tarih düşürdüğünü belirtir. Bkz. *a.g.e.* II, 166; Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 400; Atâî'ye dayanarak H. T. Dağlıoğlu, *a.g.m.*, s. 165. S. N. Ergun şairi sevmeyenlerden birinin tarih düşürdüğünü belirtir. Bkz. S. N. Ergun, *Türk Şairleri*, I, 415; Celâl Saraç, "Ahlâk-ı Alâî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 1, İstanbul, 1956, s. 23; H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 3.

79 Ş. Sami, *Kâmûsü'l-a'lâm*, V, 3696.

974/1566 tarihleri arasında öldüğünü iddia ederken bir diğer eserinde, kaynaklarda geçen 979/1572 tarihini zikretmektedir.⁸⁰

F. Çocukları ve Talebeleri

Tezkiretü's-şuarâ sahibi Kınalızâde Hasan Çelebi'nin Kınalızâde'nin oğlu olduğunu biliyoruz. Hasan Çelebi *Tezkire*'sinde Fehmi ile Fevzi isimli şairlerin kardeşi olduğunu belirterek Fehmi'nin adının Mehmet, Fevzi'nin Hüseyin olduğu bilgisini verir. Bu durumda Kınalızâde'nin Tezkiretü's-şuara sahibi Hasan⁸¹, Mehmet Fehmi⁸² ve Hüseyin Fevzi⁸³ isminde üç oğlu olmalıdır.⁸⁴

M. Süreyyâ *Sicill-i Osmanî*'de Kınalızâde Ali Çelebi'nin dört oğlu olduğunu belirterek Hasan Çelebi ve Mehmet Fehmi Efendi'den başka Abdürrahim Kirâmî Efendi ile Mustafa Vasfî Efendi'nin adını verir.⁸⁵ Abdurrahman Kirâmî Efendi'nin daha önce Kınalızâde'nin kardeşi olduğuna işaret etmiştik. Mustafa Vasfî Efendi ise Kınalızâde'nin değil kardeşi Abdurrahman Kirâmî Efendi'nin oğludur. Hasan Çelebi'nin *Tezkire*'sini yayına hazırlayan İbrahim Kutluk da Hasan Çelebi'nin kendinden büyük Hüseyin isminde bir ağabeyi ile Fehmi ve Fevzi adlarında iki kardeşi olduğunu belirtir.⁸⁶ Ancak İ. Kutluk'un sözünü ettiği Hüseyin Kınalızâde'nin oğlu olmayıp *Tezkire*'de de geçtiği gibi "Anka" lakabıyla tanınan Şirazlı bir şairdir.⁸⁷

80 İ. H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 234; amlf, *Osmanlı Tarihi*, II, 675.

81 Hayatı hakkında bilgi için bkz. Hasan Çelebi, *Tezkire*, I, 1-33; Atâî, *Hadâyık*, II, 491-492; N. Köse, "Kınalızâde Hasan Çelebi ve Kardeşleri", *Ün Mec.*, I, sy. 4 (Eylül, 1934), s. 58-59; C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 524-525; Theodor Menzel, "Kınalızâde Hasan Çelebi", *İA*, VI, 711; Mehmet Çavuşoğlu, "Kınalızâde Hasan Çelebi", *The Encyclopaedia of Islam, New Edition (EI²)*, V, 116.

82 Hayatı hakkında bkz. Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 774-779; Atâî, *Hadâyık*, II, 400; M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, III, 328; N. Köse, "Kınalızâde Hasan Çelebi ve Kardeşleri", *Ün Mec.*, I, sy. 4, s.60; C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 517.

83 Hayatı hakkında bilgi için bkz. Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 781-783; M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, III, 501; IV, 132; N. Köse, "Kınalızâde Hasan Çelebi ve Kardeşleri", *Ün Mec.*, I, sy. 4, s. 60.

84 N. Köse, "Kınalızade...", *Ün Mec.*, sy. 2, s. 23.

85 M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, III, 500.

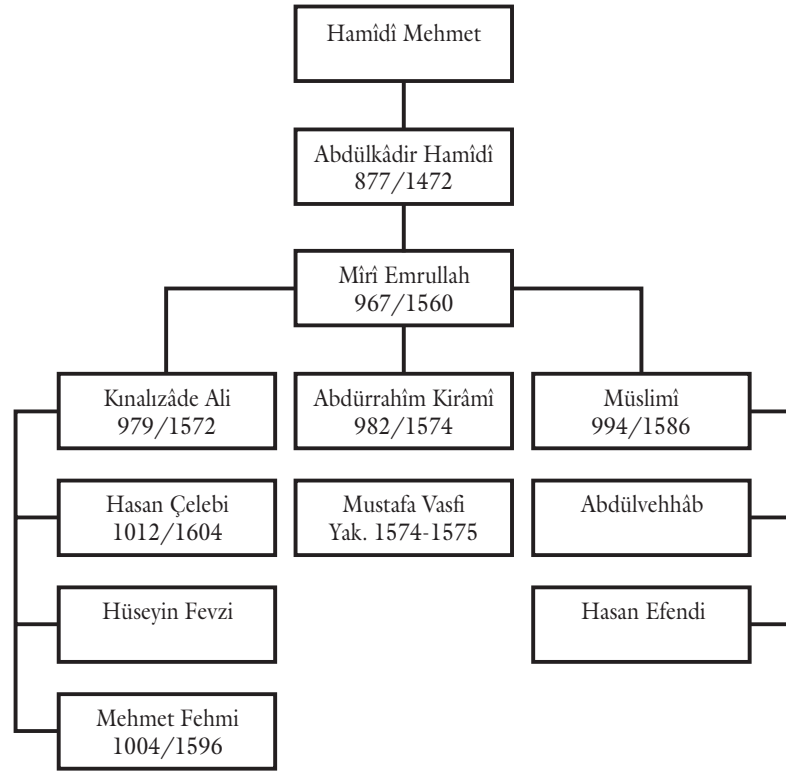
86 Hasan Çelebi, *Tezkire*, I, 9; II, 781-782.

87 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 703; M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, III, 606. İ. Kutluk'u şaşırtan Anka Hüseyin'in Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkındaki acı ve üzüntüyü hatırlatan mersiyesiyle babaları vefat eden Kınalızâde Hasan Çelebi ile kardeşi Hüseyin'i teselli etmek istemesidir. Kendisi de şair olan Kınalızâde Hasan Çelebi babasının vefatında bu mersiye'nin kendilerini teselli ettiğini telmih, îham-ı tenasuh ve tevriye sanatlarını kullanarak edebî bir dille ifade etmiştir. Bu mecazları göremeyen İ. Kutluk bu

Kaynaklarda Kınalızâde'nin öğrencisi olarak ünlenmiş her hangi bir kişiye rastlayamadık. Ancak Atâî *Şakâyyık*'ta Yır Mehmet Azmî,⁸⁸ Mehmet Vücûdî,⁸⁹ Mustafa⁹⁰ ve Mehmet Nîlî⁹¹ hakkında bilgi verirken Kınalızâde'nin öğrencisi olduklarını belirtmiştir.

Bu bilgiler ışığında Kınalızâde Ali Efendi'nin aile ağacını gösteren şemayı şu şekilde çizebiliriz.

Kınalızâde Ali Efendi'nin Soy Ağacı

ifadeyi kardeşi olarak yorumlamış ve Anka Hüseyin'i Kınalızâde Hasan Çelebi'nin kardeşi zannetmiş olmalıdır. Bu mecazlar için bkz. Tahiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, İstanbul, 1974, s. 76, 159, 162. Bu metni okuyup edebî sanatları gösteren ve ona göre değerlendirmesini yapan kıymetli arkadaşım Dr. Zehra Öztürk'e teşekkür ederim.

88 Atâî, *Hadâyyık*, II, 267.

89 Atâî, *Hadâyyık*, II, 559.

90 Atâî, *Hadâyyık*, II, 172.

91 Atâî, *Hadâyyık*, II, 318-319.

II. Kişiliği

A. Ahlâkî Yapısı

Ahlâk kitabını yazan ve insanlara bu konuda tavsiyelerde bulunan bir kişi olarak Kınalızâde, bir takım kusurlarının varlığını, günahlar içinde boğulduğunu, içinin dışına uymayıp eksiklerle dolu olduğunu ifade etmekte, yasakladığı işlerin çoğunun kendisinde bulunduğunu dolayısıyla tavsiyelerinde asla ehil olmadığını itiraf etmektedir. Bu sebeple yazdıklarının başkalarıyla beraber kendisine de fayda sağlamasını, kendisini itidale döndürmesini ve günahlardan kurtarmasını ummaktadır.⁹² Kaynaklarda ise onun iyi bir ahlâka sahip olduğunu belirtilmektedir. Dolayısıyla Kınalızâde'nin kendi ahlâkî durumu hakkındaki bu açıklamalarını bir tevazu ifadesi olarak almalıyız.

Kınalızâde kaynaklarda halim selim ve nezih bir kişi olarak tanıtılmakta,⁹³ ahlâkının kâmil, soyunun temiz, kendisinin dünyaya bir defa gelenlerden olduğuna işaret edilmektedir.⁹⁴ Kaynakların ifadesine göre Kınalızâde sohbet ve müzakereler dışında halim selim tavrına uygun olarak az söyleyip çok düşünen bir kişiydi. Tavırları nezih, ruhu ince (hafif), meşrebi edeb dairesinde laubaliydi. Yani terbiye sınırlarını aşmayan samimi bir kişiliğe sahipti. Zenginlik ve makam gibi dünyevî şeylere değer vermezdi. Bunların varlığından etkilenmediği gibi yokluğundan dolayı da üzülmezdi. Herkese yumuşak (rıfk) bir şekilde davranmış, kimseyi incitecek bir söz veya bir davranışına rastlanmamıştır.⁹⁵ Kınalızâde'nin özelliklerinden birisi de toplantılarında ilmî konuşmalar ve şakaların yapılmasıdır. Ancak bu toplantılarda orada olmayan kişilerin arkasından konuşmazdı.⁹⁶

Kınalızâde özellikle fakirlerin kalbini incitmekten son derece kaçınırdı.⁹⁷ Fakirlere ve zayıflara hizmet etmeyi en büyük saadet kabul eder ve bu niteliğiyle diğerlerinden ayrılırdı. Onun makamı yükseldikçe derişlik ve miskinlik halinin arttığına dikkati çeken oğlu Hasan Çelebi fakirin sözünü vezirin şefaatinde üstün tuttuğunu, huzuruna bir fakir gelse sevincini yüzünden belli ettiğini ifade eder. Onda diğerlerinde ol-

92 Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî* (A.A.), Bulak, 1833, I, 106, 228-229.

93 A. Adivar, "Kınalızâde Ali Efendi", *İA*, VI, 709; H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 7; amlf, "Kınalızâde...", *MÜİFD*, V, sy. 5, s. 128.

94 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 37; amlf, *Mizanü'l-hak fî ihtiyari'l-ahakk, En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi*, haz. Orhan Şair Gökyay, İstanbul, 1980, s. 30.

95 Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, sy. 4, s. 363.

96 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 678.

97 Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, sy. 4, s. 363.

duğu gibi gurur da bulunmazdı.⁹⁸ Oğlu Hasan Çelebi babasının fakirlere karşı bu kadar merhametli olmasını, zamanında fakirlik çekmesine ve onların halinden anlamasına bağlar. Onun fakirlerin küçümsenmemesi ve ders alınması için öğrencilerine anlattığı başından geçen bir hikâyesi vardır. Kınalızâde hayatının ilk yıllarında fakirken Cuma namazına gitmiş ve son derece gösterişli giyinmiş bir ağanın yanında saf tutmuş. Adam Kınalızâde'nin pejmürde kıyafetlerini ve fakirane tavırlarını görünce ona nefret ve korkuyla bakıp fakirlik kendisine bulaşır endişesi ile eteklerini toplamaya ve ona sürünmemeye çalışmış. Kınalızâde adamın bu çirkin tavırları karşısında üzülsün de sesini çıkarmamış. Bir süre sonra Kınalızâde bu gururlu adamı son derece perişan bir vaziyette görüp kendi durumunun düzelmesinden dolayı Allah'a şükretmiş.⁹⁹

Kınalızâde'nin yumuşak ve sakin tavrına rağmen haksızlıklara karşı çıkmaktan ve hakkını istemekten çekinmeyen, bu konuda lafını esirgemeyen, ayrıca başkasına minnet edip kendisini kayırmasını istemek yerine hakkını bizzat almayı tercih eden bir karaktere sahip olduğunu onun Ebussuûd Efendi'ye hitabından anlıyoruz. Kınalızâde medreseden mezun olduktan sonra alışılageldiği gibi medreselerde görev almak üzere sırasını beklemeye başlamış, fakat Çivizâde'yi sevmeyen Ebussuûd Efendi onun muîdi olan Kınalızâde'yi müderris olarak tayin etmek istememiştir. Uzun zaman beklediği halde bir netice alamayan Kınalızâde bunun üzerine Ebussuûd Efendi'nin huzuruna çıkmış ve arkadaşları emellerine ulaşmak için kapı kapı dolaşıp kendilerini tayin ettirecek birisini ararken, kendisinin kitaplarla meşgul olduğunu, bunlardan başka kendisine şefaate edecek kimsesi olmadığını belirterek “*zaman-ı devletinizde bir şeye nâil olamayacak isek bari bu kapuyu kapayıp başka bir kapuya mürrâcaat edelim*” demiş ve yazdığı kitapları göstermiş. Ebussuûd Efendi de Kınalızâde'nin bu sözlerinden alınmamış aksine yanında bulunanlara “*İşte insân olan böyle fi'len isbât-ı ehliyet sûretiyle hakkını istishâl eder. Nâil-i emel olmak için şunun bunun delâletine mürrâcaat etmek insanlık değildir*” diyerek büyüklüğünü göstermiştir.¹⁰⁰ Kınalızâde'nin Ebussuûd Efendi'ye sunduğu kitaplar Hasan

98 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 677.

99 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 677-678; Ferid (Kam), “Kınalızâde Ali Çelebi”, *DEFM*, sy. 4, s. 363; S. N. Ergun, *a.g.e.*, s. 416; Ali Köse, *Ablâk-ı Alâî'nin İkinci Kitabı İlmü Tedbiri'l-menâzil'de Eğitim*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1988, s. 7.

100 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 664-665; Atâî, *Hadâyık*, II, 165; Ferid (Kam), “Kınalızâde Ali Çelebi”, *DEFM*, sy. 4, s. 361-362; S. N. Ergun, *a.g.e.*, s. 416; M. A. Aynî, *a.g.e.*, s. 79-80; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 676; H. Aksoy, “Kınalızâde...”, *MÜİFD*, V, sy. 5, s. 126; A. Köse, *a.g.e.*, s. 7.

Çelebi'nin *Tezkire*'sinde *Hâşiye-i Tecrîd*, *Hâşiye-i Metâlî*¹⁰¹ ve *Mu-tavvel*¹⁰² olarak geçer.¹⁰³ Fakat başka bir yerde Nefsi'l-emr konusun-da bir risale olduğu belirtilir.¹⁰⁴

Kınalızâde'nin şiiirlerinden yola çıkarak Adnan Adivar onun müte-fekkir bir kişi olduğunu fakat bedbin ve mütevekkil bir karaktere sa-hip olduğunu ifade eder.¹⁰⁵

Kınalızâde'nin başta işaret ettiğimiz samimi itiraflarına rağmen söy-lediğinin aksine ahlâk kitabında tavsiye ettiklerine benzer bir hayat ya-şamaya çalıştığını, örnek alınacak bir hayatı olduğunu görüyoruz. Bir anlamda kendi hayatında uygulayarak tavsiyelerinin geçerliliğini, yapı-labileceğini, başarılabileceğini göstermiştir. Ayrıca arzuladığı gibi il-miyle amel eden alim konumuna da ulaşmıştır.

B. İlmî ve Edebî Kişiliği

Kınalızâde'nin ilmî ve edebî şahsiyeti onun ahlâkî şahsiyetini gölge-de bırakacak kadar başarılı ve çok yönlüdür. Bu sebeple onun kişili-ğinden söz eden bütün eserler konuyu ilme olan sevgisine, ilmî ve edebî kabiliyetlerine getirirler. Kınalızâde'nin aldığı eğitimi ve resmî görevlerini yukarıda açıklamıştık. Müellifimiz gerek öğretim hayatı gerekse bulunduğu görevlerde dikkati çekecek ve övgüyü hak edecek başarılar göstermiş, herkesin saygı ve hürmetini kazanmıştır. Bunu hakkında anlatılan hikayelerden öğreniyoruz.

Kınalızâde'nin ilmî yeteneğini ve hafıza gücünü gösteren ilk örnek-le Isparta'da henüz çocukluk veya ilk gençlik yıllarında karşılaşırız. Kınalızâde bir bahar günü arkadaşlarıyla mesire yerine gider. Yanlarında o zamana kadar Kınalızâde'nin görmediği Câmî'nin *Bahâristân*'ı var-dır. Kınalızâde hemen kitabı alıp incelemeye koyulur. Aradan bir müddet geçince arkadaşları bazı hikayeleri görüp görmediğini sorar-lar. Kınalızâde gördüğünü ve ezberlediğini belirtir. Bu kadar kısa za-

101 *Hâşiye ala Levâmiu'l-esrâr fî şerhi Metâlî'i'l-Envâr li'l-Urmevî*, Ebu Bekr el-Urmevî'nin *Metâliu'l-Envâr* adlı eserine Muhammed Tahtavî er-Râzî'nin *Levâmiu'l-Esrâr* adıyla yaptığı şerhe Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali Cürcânî tarafından yazılan haşiyedir.

102 Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm* adlı eseri ile onun belagatla ilgili üçüncü kıs-mının özeti olan Hatib el-Kazvîni'nin *Telbîsü'l-Miftâh* adlı eserlerine Sa'deddin et-Teftâzânî tarafından yapılan şerhin adıdır. Hk. bilgi için bkz. C. A. Storey, "Teftâzânî", *İA*, II, 119; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Hâşiye", *DİA*, XVI, 420.

103 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 664.

104 Muhyî Hilâlî's-serhân, *a.g.m.*, 487.

105 A. Adivar, "Kınalızâde Ali Efendi", *İA*, VI, 711.

manda bunun mümkün olamayacağını düşünen arkadaşları alay etmeye başlarlar. İddiasını ispat etmek için kitabın çeşitli bölümleri ezberden okuyunca arkadaşları hayranlıklarını gizleyemezler.¹⁰⁶ Bu olay Kınalızâde'nin ne kadar kuvvetli bir hafızası olduğuna işaret eder. Onun sohbetlerini Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler, âyet ve hadislerle süsleyebilmesi bu genç yaşta dikkati çeken kuvvetli hafızasının eseri olmalıdır. Nitekim daha sonra çok sayıda Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerle, hadisleri ezberinde tutmasıyla tanınacaktır.¹⁰⁷

Kınalızâde'nin öğrenme konusundaki yetenek ve arzusunun daha sonraki öğretim hayatında da artarak devam ettiğini görüyoruz. Müellifimiz Çivizâde'nin öğrencisi olduğu dönemlerde arkadaşlarıyla beraber *Evâilü Şerhü'l-Adûd*'dan¹⁰⁸ ders okuduktan sonra bu konuda hazırladıklarını tez gibi hocasına sunmuş, hocası Çivizâde de onu arkadaşlarının arasında çok büyük iltifatlar ederek övmüştür. Kınalızâde'nin bu sırada duyduğu sevinç ve zevki, hayatında başka hiç bir zaman hissetmediğini belirtmesi onun ilim aşkının ifadesidir.¹⁰⁹

Kınalızâde Şam Kadısı olduğu dönemde *Ahlâk-ı Alâî*'yi yazarken Müverrih Âlî'yi evine çağırıp yazdıklarını ona okur ve yanlışlık gördüğünde ikaz etmesini istemiş.¹¹⁰ Bu yaklaşım tarzı düşünürümüzün ilim konusunda eleştirilmekten ve hatalarının düzeltilmesinden çekinmediğini, eleştiriye açık bir tabiatı olduğunu gösterir.

Kınalızâde'nin ilim aşkı daha sonraki yıllarda onu çeşitli ilimlerde yüksek seviyelere ulaştıracak şekilde devam etmiş, filozofumuz ilim ve faziletiyle meşhur olmuştur.¹¹¹ Kınalızâde, zamanında medreselerde okutulan bütün ilimleri tahsil etmiş, tefsir ve hadis ilimlerinde¹¹² ihtisas sahibi olmuştur. Dinî ilimler dışında matematik ve astronomi ilimlerinde de tam malumatı vardır.¹¹³ Arapça, Farsça ve Türkçe olmak

106 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 660; Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, sy. 4, s. 363; N. Köse, "Kınalızâde..." *Ün Mec.*, I, sy. 2, 22.

107 M. Çavuşoğlu, "Kınalızâde Ali Çelebi", *ET*, V, 115,

108 Ferid (Kam) bunun İbn Hâcib'in kelimacılar için yazdığı *Muhtasarü'l-Müntehâ* şerhi olabileceğini belirtir. Bkz. Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, sy. 4, s. 361.

109 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 664; Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, sy. 4, s. 361.

110 Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, s. 245.

111 Ö. Ferrûh, *a.g.e.*, I, 446.

112 Hadis ilmiyle meşgul olduğu özellikle zikredilir. Bkz. Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 265.

113 Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, sy. 4, s. 361; M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, III, 501.

üzere üç dilde akıcı şiirler yazmış, bu şiirleri ve yazıları beğenilmiştir.¹¹⁴ Dolayısıyla düşünürümüz hem şer'î ve edebî ilimlerde hem de üç dilde tam olarak bilgi sahibi idi.¹¹⁵ Kınalızâde aynı zamanda kendi döneminde Osmanlı'da felsefe ve hikmet ilimleriyle meşgul olan ender kişilerden birisiydi. Nitekim Katip Çelebi hikmet ve felsefe ile ilgilenen birkaç isim sayarak Kınalızâde'yi bu ilimle uğraşan son kişi olarak gösterir.¹¹⁶

Kınalızâde'nin şiir konusundaki ustalığı devrindeki bütün edebiyat meraklılarının ilgisini çekmiştir. Aynı'nin anlattığına göre Hâce-i Cihan adıyla tanınan Mahmud b. Şeyh Muhammedi'l-Keylânî'nin *Riya-zü'l-inşa*'sını elden düşürmeyen genç edipler Kınalızâde'nin yazılarını görünce bunları unutmuşlardır.¹¹⁷

Kınalızâde'nin şiirdeki yeteneğine işaret eden olaylardan birisi muamma¹¹⁸ türü şiir geleneğini Osmanlı şairleri arasında başlatanlardan birisi olmasıdır. Şairimiz henüz öğrencilik yıllarında Edirne'de bulunduğu sırada¹¹⁹ şair Emirî ile tanışır. Emirî muamma meraklısıdır ve bu merakını Kınalızâde'ye de geçirir. Bu ikisi ellerine geçirdikleri Mir Hüseyin Nîşâbü'rî'nin *Muamma Risalesi*'ni iki günde istinsah etmişler ve bu istekle birçok muamma söylemişlerdir. O zamana kadar Osmanlı şairleri arasında olmayan muamma söyleme geleneği bu iki şairin heveslendirmesiyle başlamıştır.¹²⁰

Kınalızâde'nin tefsir, hadis gibi dinî ilimler, matematik, astronomi gibi dünyevî ilimler ve edebiyatın yanında tarih ve coğrafya konusunda da engin bir bilgisi olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Düşünürümüz Şam kadısı olduğu dönemde Mağrib alimlerinin büyüklerinden Şeyh Ebu'l-feth Mekki ziyaretine gelir. Kınalızâde ona Mağrib ülkeleriyle ilgili bütün tarihî, coğrafi bilgileri verip, sanki uzun yıllar orada yaşamış gibi tasvir eder. Şeyh kendi memleketiyle ilgili bu ma-

114 Ahdî, *Gülşen-i Şuâra*, s. 28a; M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, III, 501; Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 400.

115 Ş. Sami, *Kâmûsü'l-a'lâm*, V, 3696.

116 Kâtip Çelebi, *Kesfü'z-zunûn*, II, 680.

117 M. A. Aynî, *a.g.e.*, s. 77.

118 Muamma; istilâh olarak, bir takım remizler ve delillerle çözülebilen bir edebî sıfatı, daha doğrusu bir bilmeceyi ifade etmek için kullanılır. Geniş bilgi için bkz. M. Cavid Baysun, "Muamma", *İA*, VIII, 435-438.

119 Bazı kaynaklarda Edirne'de Hüsamiye medresesinde müderris olarak geçer. Bkz. M. Aktuğ, *a.g.e.*, s. 7.

120 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 681; Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, sy. 4, s. 363-364; Ali Nihad Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, İstanbul, 1936, s. 4-5.

lumatin şaşkınlığı içerisinde buralara ne zaman gittiğini sorduğunda düşünürümüz “gitmedik fakat kitaplardan okuduk” diyerek karşılık verir.¹²¹

Kınalızâde Şam uleması arasında Suyûtî ve İbn Hacer’e eş tutulan Şam müftüsü Riyazettin ile girdiği ilmî tartışmayı kazanarak¹²² ilmî birikimi yanında aynı zamanda iyi bir hatip¹²³ ve müzakereci olduğunu da göstermiştir.

Kınalızâde’nin görevleri sırasında bilgisi ve şiir yeteneğiyle herkesi kendisine hayran bırakıp övgüsünü kazandığını, herkesten hürmet ve sevgi gördüğünü, hangi göreve gelmişse başarıyla üstesinden geldiğini hakkındaki yazılardan ve tarihî rivayetlerden öğreniyoruz. Şam kadılığında gösterdiği başarı sebebiyle oranın alimleri tarafından Kınalızâde “kadılıkta tek bir örnek, alim, fâzıl, fakih, edip, edebiyat, tarih ve geri kalan diğer bütün ilimlerin hepsinde çok iyi bilgi sahibi” olarak övülmüştür.¹²⁴ Şam kadılığı sırasında Necmeddîn el-Gazzî de Kınalızâde’yi övmüş ve onun derya gibi bir alim olduğunu fakat edebiyata ve şiire daha çok meylettğini belirtip şiir açısından Rum alimlerinin en iyisi olabileceğini ifade etmiştir.¹²⁵

Kınalızâde Mısır kadılığı sırasında da çevresindekileri kendisine hayran bırakmıştır. Mısır’da ilim ve fazileti, özellikle güzel konuşmasıyla tanınan Bekrizâde tebrik için Kınalızâde’yi ziyarete gelir. Düşünürümüz sohbet sırasında ona o kadar güzel ve fasih bir şekilde hitap eder ki Bekrizâde karşılık vermekte zorlanır ve kekelemeye başlar.¹²⁶

Oğlu Hasan Çelebi de babasının tefsirde eşsiz bir imam olduğunu bu sebeple zor meseleri keşfeden kişilerin ona boyun eğmekte iftihar ettiklerini, astronomi ilminde Kadızâde Rumî avarında olduğunu, tarihî olayları kaydetmekte onu yanında İbn Kesir’in¹²⁷ küçük hakir bir şey olduğunu, belâgatta herkesin örnek alacağı bir kitap yazdığını,

121 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 669; Ferid (Kam), “Kınalızâde Ali Çelebi”, *DEFM*, sy. 4, s. 362.

122 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 669-670; Ferid (Kam), “Kınalızâde Ali Çelebi”, *DEFM*, sy. 4, s. 362.

123 A. Adivar, “Kınalızâde Ali Efendi”, *İA*, VI, 709;

124 Muhyî Hilâlî’s-serhân, *a.g.m.*, 487.

125 Muhyî Hilâlî’s-serhân, *a.g.m.*, 487-488; Ö. Ferrûh, *a.g.e.*, I, 446-447.

126 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 680-681; Ferid (Kam), “Kınalızâde Ali Çelebi”, *DEFM*, sy. 4, s. 362.

127 Ebü’l-Fidâ İbn Kesîr, ö. 774/1373, hk. ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydınlı, “İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ”, *DİA*, XX, 132- 134.

Taftâzânî¹²⁸ ayarında ikinci muallim olduğunu, Arap ve Fars dillerindeki bilgisi sebebiyle alimlerin “Acem denilse kimse karşı çıkmaz, Arap denilse kimse şaşırılmaz” dediklerini belirterek onun ilmî yeteneklerini oldukça abartılı bir şekilde anlatmıştır.¹²⁹ Oğlunun babası hakkında taraflı davrandığını düşünebiliriz. Fakat onu tanıyan diğer alimler de hakkında son derece güzel sözler sarf etmişler ve çeşitli ilimlerdeki ehliyetini övmüşlerdir. Nitekim Âşık Çelebi'nin onun hakkındaki iltifatları oğlunun sözlerinden aşağı değildir. Âşık Çelebi'nin ifadesine göre Kınalızâde takrîr-i usûlde Pezdevî'den¹³⁰ daha mükemmeldir. Aruz söylediğinde Sibeveyh¹³¹ olur, Arapça'da Zemahşerî¹³² onun dengidir. Ayrıca kıraat, hadis, emsal ve astronomi gibi ilimlerde bu konulardaki en derin alimler kadar söz sahibidir.¹³³ Atâî de Kınalızâde'nin Arap ilimleri deryasında Arap adası gibi seçkin, edebî ilimlerin hepsini ihata etmede divanlar gibi umumî, matematikte meydandaki tek kişi, cedel ilimlerinde sâni aklî evvel, tefsirde meselelerin mücahidi, fıkıhta müctehid, hadisteki yeteneğinin mütevatir ve meşhur olduğunu belirterek bütün nakledilen şeylerin hafızasında olduğunu ifade eder. Ayrıca onu derin hakikatleri açık bir şekilde ifade edebilen, düşünce ilimlerinin velisi, hikmet ilminin büyük babası, şiir ve edebiyatta cihandaki hocaların hocası olarak tanımlar.¹³⁴ Ahdî de Kınalızâde hakkında özellikle şiir ve inşâdaki yeteneğinden bahseden övgüler sıralar.¹³⁵

Peçevî de Kınalızâde'yi fazilet ve ilimde fevkalade, bütün ilimlerde akranlarından üstün, özellikle şiir ve inşâda mükemmele ulaşmış bir alim olarak övmüştür. Yaşadığı asırda Ebussuûd Efendi, Muhaşşî Sinan Efendi ve Bostan Efendi gibi ileri gelen alimler olduğu için şöhretinin yayılmadığını aslında pek çok ilimde onlardan daha üstün olduğunu

128 Sa'daddîn Mes'ud b. Ömer et-Taftâzânî ö. 797/1394-1395, hk. ayrıntılı bilgi için bkz. C. A. Storey, “Teftâzânî”, *İA*, XII-I, s. 118-121.

129 Hasan Çelebi, *Tezkire*, II, 655-658.

130 Sadru'l-İslâm el-Pezdevî ö. 493/1100, hk. ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, İstanbul, 1991, s. 111, 129, 145.

131 Ebu Beşr Amr b. Osman b. Kanbar Sibeveyhî ö. 180/796 hk. ayrıntılı bilgi için bkz. Nihad M. Çetin, “Sibeveyhî”, *İA*, X., 578-585.

132 Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî el-Hârizmî ö. 538/1144, hk. ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Yüce, “Zemahşerî”, *İA*, XIII, s. 509-514.

133 Âşık Çelebi, *Tezkire-i Meşâbirü's-suarâ*, nşr. G. M. Meredith-Owens, London, 1971, v. 181a-182a.

134 Atâî, *Hadâyik*, II, 166.

135 Ahdî, *Gülşen-i Şuâra*, s. 28a, 28b.

belirtir. Ayrıca ömrü vefa etseydi şeyhülislâm olup nice şiir ve eserler bırakabileceğini ifade ederek erken ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirir.¹³⁶ Müverrih Âlî'de Kınalızâde'nin yaşasaydı Ebussuûd Efendi ayarında büyük bir şahsiyet olabileceğini ifade etmektedir.¹³⁷

Kınalızâde'nin son derece dikkatli ve titiz bir alim olduğunu, çelişkili gibi görünen meseleleri çözümlemekten ve açıklamaktan, meseleleri ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde incelemekten zevk aldığını *Ahlâk-ı Alâî* üzerinde yaptığımız çalışma sonucunda rahatlıkla söyleyebiliriz. O dönemindeki diğer alimlerin aksine *Ahlâk-ı Alâî*'yi yazarken kendisinden önce yazılan eserleri sadece tercüme etmek ve aktarmakla yetinmemiş, kendi düşüncelerini yazıp, diğer eserleri kaynak olarak kullanmayı tercih etmiştir. Bu tavrı ile Kınalızâde'yi Fârâbî veya İbn Sînâ gibi bir sistem düşünürü olmamakla beraber yine de bir düşünür olarak niteleyebiliriz.

III. Eserleri

Kınalızâde'nin muhtelif kaynaklarda değişik isimler altında ve farklı sayıda eserlerinin listesi verilmektedir. Çeşitli kaynaklarda geçen eserlerini topluca şöyle sıralayabiliriz.¹³⁸

A. Türkçe Eserleri

1. *Ahlâk-ı Alâî*
2. *Münşeat-ı Kınalızâde*
3. *Dîvân*
4. *Târih-i Kınalızâde*¹³⁹
5. *Muammeyât*

136 İbrahim Peçevî, *Tarih*, İstanbul, 1283, I, 458-459.

137 Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, s. 245; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 675-676.

138 Atâî, *Hadâyik*, II, 166; M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, III, 501; Ş. Sami, *Kâ-mûsü'l-a'lâm*, V, 3696; Ferid (Kam), "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, sy. 4, s. 361; Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 400; M. A. Aynî, *a.g.e.*, s. 95-96; Bağdatlı İ. Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 748; Muhyî, *a.g.m.*, 488, 489-495; C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur (GAL)*, Leiden, 1949, II, 572; *Geschichte der Arabischen Liteatur Supplement-band (GAL Supp.)*, Leiden, 1938, II, 634, 644; A. Adivar, "Kınalızâde Ali Efendi", *İA*, VI, 709; M. Çavuşoğlu, "K. Ali Çelebi", *EP²*, V, 115; H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 6, 8-43; amlf, "Kınalızâde...", *MÜİFD*, V, sy. 5, s. 129-130; *A.A.*, ç. s. 16-17; Ahlâk, burada verilen kaynaklarda ortak olarak zikredilmeyenler ayrıca dipnotta belirtilecektir.

139 Hasan Aksoy, H. Aksoy, "Kınalızâde...", *MÜİFD*, V, sy. 5, s. 129.

6. *Nüzhet-nâme*¹⁴⁰
7. *Kaside fî medhi'n-Nebi, Manzûme (Mulemma)*¹⁴¹
8. *İnşâ-i atik*¹⁴²
9. *Risâle-i vucûd*¹⁴³
10. *Siyer-i Nebi ve târib-i hulefa* (Kitabın Kınalızâde'ye aidiyeti şüphelidir.)¹⁴⁴

B. Arapça Eserleri

1. *el-İs'âf fî ahkâmi'l-evkâf*¹⁴⁵
2. *Risâle fî vakfi'n-nukûd*¹⁴⁶
3. *Hâşiye-i Durer ve Gurer (ilâ nusfihî)* veya *Hâşiye ale'd-Dürer ve'l-Gurer li Molla Hüsvrev*
4. *Hâşiye alâ kitâbi'l-kerâheti mine'l-Hidâye, Hâşiye alâ kitabi'l-Hidâye*
5. *Risâletü's-seyyfiyye*¹⁴⁷
6. *Risâletü'l-kalemiyye*¹⁴⁸
7. *Risâle fî mufâharati's-seyf ve'l-kalem*¹⁴⁹
8. *Hâşiye (veya Ta'likât) alâ Hasan Çelebi li-şerhi'l-Mevâkıf*
9. *Tecrid hâşiyesi*, veya *Hâşiye alâ şerhi Tecridi'l-akâid li Seyyid Şerîf Cürcânî*
10. *Hâşiye ale'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*
11. *Hâşiye alâ Envâri't-tenzîl li'l-Beyzâvî,*
12. *Şerhu Kasideti'l-bürde*

140 Bağdatlı İ. Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 748.

141 H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 10.

142 H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 10.

143 H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 10.

144 H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 10.

145 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 21; Bağdatlı İ. Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 748.

146 Bağdatlı İ. Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 748; bazı kaynaklarda *Risâletânî fî hakki'l-vakf* olarak geçer. *İs'âf* ayrı bir mecmua olarak düşünülmüştür. Bkz. Atâî, *Hadâyık*, II, 166; M. Çavuşoğlu, “K. Ali Çelebi”, *EP*², V, 115.

147 C. Brockelmann, *GAL*, II, 572; H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 40-41.

148 C. Brockelmann, *GAL*, II, 572; H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 26-34.

149 H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 42.

13. *Risâle fî tabkîki bahsi nefsi'l-emir*¹⁵⁰
14. *Tehzîbü's-şekâik fî takrîbi'l-hakâik*¹⁵¹
15. *Bahs fî i'rabu'l-Kur'an* veya *el-Muhâkemâtü'l-aliyye fî'l-ebbâsi'l-razaviyye fî i'rabi ba'zı'l-âyi'l-Kur'âniyye*.¹⁵²
16. *Risâle fî'l-muhâkema beyne Ebî Hayyân ve tilmizihi li Bedreddîn el-Gazzâlî eş-Şâmî*¹⁵³
17. *Hâşiye şerhu'l-Kâfiye li'l-mevlâ Abdurrahman Câmî*¹⁵⁴
18. *Tabakâtü'l-hanefiyye*¹⁵⁵
19. *Muhtasar fî zikri tabakati'l-hanefiyye*¹⁵⁶
20. *Tabakâtü'l-müctehidîn*¹⁵⁷
21. *Risâle fî beyânî'l-istilâhâtı'l-mutedâvilât fî kütübi'l-fıkıh* veya *Risâle fî tabakâti'l-mesâ'il*¹⁵⁸
22. *Risâle fî'l-gasb*¹⁵⁹
23. *Risâle fî'l-vücûdi'z-zihni*¹⁶⁰
24. *Risâle fî letâifî'l-hamse*¹⁶¹
25. *Risâle fî beyânî deverânî's-sufiyye ve raksihim*¹⁶²

150 Muhyî bu kitabı Katip Çelebi ve Bağdatlı İ. Paşa'ya atfederek verir. Ancak *Keşfü'z-zunûn* ve *Hediyye*'nin adı geçen sayfalarında biz bu isimde bir kitaba rastlayamadık. Bkz. Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 122-123, 223, 347; Bağdatlı İ. Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 748; Muhyî, *a.g.m.*, s. 489.

151 Bağdatlı İ. Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 748.

152 Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 122-123, 223; Atâî, *Hadâyık*, II, 166; Muhyî, *a.g.m.*, s. 389; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemu'l-müfessirîn*, I, 385; C. Brockelmann, *GAL Supp.*, II, 644; H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 37.

153 H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 38.

154 Muhyî, *a.g.m.*, s. 391.

155 C. Brockelmann, *GAL*, II, 572; *GAL Supp.*, II, 644; Muhyî, *a.g.m.*, s. 483-497; Fikrî Cezzâr, *Medâhilü'l-müellifîn*, I, 393-394.

156 C. Brockelmann, *GAL Supp.*, II, 634.

157 H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 39.

158 C. Brockelmann, *GAL*, II, 572; *GAL Supp.*, II, 644; Muhyî, *a.g.m.*, s. 491; H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 16.

159 C. Brockelmann, *GAL*, II, 572; Muhyî, *a.g.m.*, s. 491; H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 16.

160 C. Brockelmann, *GAL*, II, 572; Muhyî, *a.g.m.*, s. 491.

161 C. Brockelmann, *GAL*, II, 572; Muhyî, *a.g.m.*, s. 491; H. Aksoy, *a.g.e.*, s. 21-22.

162 C. Brockelmann, *GAL*, II, 572; Muhyî, *a.g.m.*, s. 491; Amnon Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, s. 252.

26. *Risâle fî hakkı'd-deverân ve'z-zikri'l-cehri*¹⁶³

27. *Risâle fî hüsnü'd-deverân*¹⁶⁴

Kınalızâde'nin Arapça şiirleri Kutb-i Mekki'nin (Kutbuddîn Muhammed en-Nehvâli el-Mekki) *er-Rihletü's-seniyye* adlı eserinde yer almaktadır.¹⁶⁵

Liste incelendiğinde Kınalızâde'nin ilmi kariyerine ve çok yönlü kişiliğine uygun olarak değişik konularda pek çok eser yazdığı görülür. Ancak bunlardan bir kısmı maalesef tanınmamaktadır. Bu eserler üzerinde yeterince inceleme yapıldığında Kınalızâde'nin gerçek değerinin daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz.

IV. *Ahlâk-ı Alâî*

İslâm'da ahlâk düşüncesi birkaç koldan gelişmiştir.¹⁶⁶ Bunlardan bir tanesi İbn Miskeveyh'in (ö. 421/1030) *Tebzîbü'l-ahlâk ve tathîru'l-a'râk* adlı eseri çerçevesinde devam eden çizgidir. Aynı zamanda bir tarihçi olan İbn Miskeveyh İslâm dünyasında ahlâk disiplinine öncelik veren ve bu konuda eser yazan bir düşünür olarak diğer müslüman filozoflarından ayrılır. İslâm ahlâk düşüncesinde İbn Miskeveyh ve *Tebzîbü'l-ahlâk* isimli eseri, Aristoteles'in görüşleriyle dini değerlerin birleştirilmesinde, felsefi ahlâk konularının ve kavramlarının olgunlaştırılmasında son derece belirleyici bir rol oynamış ve bu konuda kendisinden sonra gelen pek çok ahlâk kitabına modellik etmiştir.¹⁶⁷ *Tebzîbü'l-ahlâk*'ı örnek alarak ahlâk kitabı yazan ve bu şekilde kitap yazma geleneğini başlatan ilk düşünür ise Nasîrüddîn-i Tûsî'dir.

163 Amnon Shiloah, *a.g.e.*, s. 253.

164 C. Brockelmann, *GAL Supp.*, II, 644.

165 M. A. Aynî, *a.g.e.*, s. 78.

166 İslâm dünyasında ahlâk düşüncesinin kelim, tasavvuf gibi ilimlerle ilişkileri, tarihi gelişimi için bkz. Dwight M. Donaldson, *Studies In Muslim Ethics*, London, 1953, s. 14-120; Mustafa Çağrı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul, 1989, s. 3-105; amlf, *Gazzâli'ye Göre İslâm Ahlâkı*, İstanbul, 1982, s. 21-45; amlf, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, İstanbul, 1991, s. 49-90; İlhan Kutluer, *İslâm Felsefesi Tarihinde Ahlâk İlminin Teşekkülü*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1989, s. 7-260.

167 İbn Miskeveyh'in hayatı ve düşünceleri hk. daha fazla bilgi için bkz. Abdurrahman Bedevî, "Miskeveyh", *İslâm Düşüncesi Tarihi*, II, 87-98; T. J. de Boer, *İslâm'da Felsefe Tarihi*, ç. Yaşar Kutluay, Ankara, 1960, s. 91-93; Şemseddin Günlaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler*, haz. Yüksel Kanar, İstanbul, 1991, s. 96-105; D. M. Donaldson, *a.g.e.*, s. 121-133; Muhammed İkbâl, *İslâm Felsefesine Bir Katkı (İran İlimlerinin Tekamülü)*, ç. Cevdet Nazlı, İstanbul, 1995, s. 33-39; M. Çağrı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, s. 107-135; İlhan Kutluer, *a.g.e.*, s. 260-296.

O Aristotelesçi görüşlerle İslâmî anlayışın ve kısmen tasavvufî görüşlerin sentezini yapmaya çalışmış ve böylelikle eserine İbn Miskeveyh'ten daha fazla dinî mahiyet kazandırmıştır. Eser bu özelliği ile çok beğenilmiş ve kendisinden sonraki birçok ahlâk kitabına şekil ve muhteva bakımından örnek olmuştur. Celâleddîn Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'si¹⁶⁸ ile burada hakkında bilgi vereceğimiz Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'si Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si örnek alınarak yazılan eserlerden biridir.¹⁶⁹

A. Yazılış Sebebi

Kınalızâde'nin en önemli ve belki de ona asıl şöhretini kazandıran eseri *Ahlâk-ı Alâî*'dir. O *Ahlâk-ı Alâî*'yi yazma gerekçesini kitabının başında kendisi açıklamıştır.

Kınalızâde'ye göre ahlâk ilminin ve içerdiği konuların bütün insanları ilgilendirmesi, mutlu olmak için herkesin bu ilmi bilme zorunluluğu alimleri ahlâk ilmi ile ilgili kitaplar yazmaya itmiştir. Bu tür kitapların en ünlüleri Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si, Celâleddîn Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'si ve Hüseyin Vâ'iz'in *Ahlâk-ı Muhsinî*'si'dir. Nitekim düşünürümüz de bu üç kitabı incelemiş, kendisi de bunlara benzeyen dördüncü bir kitap yazmayı arzu etmiştir. Ancak sözlerinden anlaşıldığına göre Kınalızâde dilinin kolay anlaşılması ve halk arasında diğerlerinden daha çok tanınmasına rağmen Hüseyin Vâ'iz'in kitabını yeterince ilmi ve felsefi içerikli bulmamakta, ilim ve hikmetin gereği araştırmalara dayanarak yazılmadığı gerekçesiyle beğenmemektedir. Buradan Kınalızâde'nin tasarladığı ahlâk kitabını basit bir vaaz ve nasihat türü bir kitap olarak düşünmediğini, aksine felsefi temelleri olan, daha kapsamlı bir eser yazmayı istediğini anlıyoruz. Ayrıca bu üç eserin dili Farsça'dır. Müellifimiz yazacağı eserin dilinin Türkçe olmasını da arzulamaktadır. Kınalızâde bütün bu isteklerini "*Bârihâ hâtır-ı âtıra endişe ve hâtıra olurdu ki zebân-ı Türki-i Rum üzere bir kitâb merkûm olaydı ki makâsıd-ı hikmet-i amelîyyeyi bi't-temâm câmi' ve kü-tüb-i selaseye râbi' olaydı.*" sözleriyle ifade eder.¹⁷⁰

168 Celâleddîn Devvânî ve *Ahlâk-ı Celâlî* hk. daha fazla bilgi için bkz. Harun Anay, *Celâleddîn Devvânî Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, Basılmamış Doktora tezi, İstanbul, 1994.

169 *Ahlâk-ı Nâsırî* hak. daha fazla bilgi için bkz. M. Nazif Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Nâsırî", *DİA*, II, 17-18; Bahtiyar Hüseyin Sıddıkî, "Nasîrüddîn Tûsî", *İslâm Düşüncesi Tarihi*, II, İstanbul, 1990, s. 190-196; H. Z. Ülken, *İslam Felsefesi*, İstanbul, 1993, s. 159-162; M. Çağrıncı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, s. 161-165.

170 A.A., I, 8.

Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'yi yazmasının altında bütün bu arzularını gerçekleştirmek düşüncesi yatmaktadır.

B. *Ahlâk-ı Alâî*'nin Yazıldığı Yer ve Tarih

Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'yi yazmayı daha önceden planladığı fakat müderris olduğu dönemde eğitim öğretim faaliyetleriyle meşgul olduğu için buna fırsat bulamadığı sadece birtakım ön hazırlıklar yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁷¹ Nihayet aradığı fırsat müderrislikten Şam kadılığına tayin edildiği zaman karşısına çıkmıştır.

Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'yi Şam'da kadı olarak bulunduğu dönemde yazdığı kesindir ve bunu ispatlayacak kuvvetli delillerimiz vardır. Bunlardan birisi Müverrih Âlî'nin sözleridir. O sırada Şam'da bulunan ve *Enîsü'l-kulûb* isimli eserini yazmakla meşgul olan Âlî, Kınalızâde'den büyük bir yakınlık görmüştür. Onun ifadesine göre Kınalızâde onu haftada bir evine çağırır, *Ahlâk-ı Alâî*'den yazdığı bazı bölümleri okur ve hataları varsa kendisini ikaz etmesini istemiş.¹⁷² Bu anlatım *Ahlâk-ı Alâî*'nin Kınalızâde Şam'da iken yazıldığına işaret eder. Kınalızâde Zilhicce 970/Temmuz 1563 tarihinden Cemâziyelevvel 974/Kasım 1566 tarihine kadar Şam'da kadı olarak görev yapmıştır. Bu durumda *Ahlâk-ı Alâî* bu iki tarih arasında yazılmış olmalıdır.

Ahlâk-ı Alâî'nin Şam'da yazıldığı konusundaki bir diğer delilimiz de kitabın bitirilişine işaret eden tarihlerdir. Kınalızâde kitabını bitirme zamanı olarak iki ayrı tarih verir. Girişin sonunda Kınalızâde “oldı Ahlâk-ı Alâî ahsen” beytindeki “*Ahlâk-ı Alâî ahsen*” sözleriyle ebced hesabına göre 972 tarihini düşürmüştür.¹⁷³ Diğerisi ise kitabın sonunda yer almaktadır. Kınalızâde eserinin en sonunda “*sevâddan beyâda nakil ve intihâd ol sâat oldı ki râbia-i nehâr Cum'a-i hâmis-i ırîn safer sene selase ve seb'in ve tis'amie*” sözleriyle 973 yılı safer ayının 25. Günü olan dördüncü Cuma günü kitabını bitirdiğine işaret etmektedir.¹⁷⁴ Görüldüğü gibi bu iki tarih arasında yaklaşık bir yıllık bir zaman farkı vardır. Her iki tarih de Kınalızâde'nin Şam'da kadı olduğu zamana tekabül etmekte ve dolayısıyla *Ahlâk-ı Alâî*'nin Şam'da yazıldığı kesinleşmektedir. Fakat kitabın kesin yazılış tarihinin bu ikisinden hangisi olduğu konusunda tereddütler vardır.

171 A.A., I, 8.

172 Âlî, *Künhü'l-abbâr*, v. 405.

173 A.A., I, 11; İ. Yakıt, *Türk İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul, 1992, s. 105.

174 A.A., III, 52.

Kaynaklarda genellikle ebced hesabına göre tarih düşürülen beyit dikkate alınarak eserin yazılış tarih olarak 972 yılı verilmektedir.¹⁷⁵ Ancak bu, kitabın başında yani giriş bölümünün sonunda yer almaktadır. Kitabın sonuna ise ayrı bir tarih konulmuştur. Gerçi girişler genellikle kitabın bitiminde yazılmaktadır; ancak önce yazıldığını dikkate alarak bu iki tarihten önce olanını –giriş bölümünün sonundaki- eserin yazımına başlangıç, kitabın sonunda yer alan da bitiş tarihi olarak değerlendirip 972 yılında kitabını yazmaya başladığını, 973 tarihinde de bitirdiğini düşünebiliriz. Kınalızâde de kitabın ortalarında “bu zamana değin” ibaresiyle beraber 972 tarihini vermektedir.¹⁷⁶ Bu da kitabın 972 yılında henüz bitmeyip Kınalızâde tarafından yazılmakta olduğuna işaret eder. Kitabın son bölümündeki “siyahtan beyaza nakletme” ifadesi “karalamadan veya müsveddeden temize çekme” olarak günümüz Türkçe’sine aktarıldığında eserin kesin bitiş zamanı, kitabın sonunda yer alan 25 Safer 973/21 Eylül 1565 Cuma günü olmaktadır. Nitekim bazı kaynaklarda bitiş olarak aynı tarihi verir.¹⁷⁷

Celal Saraç ise eserin yazımına uğurlu sene manasındaki “*farah sâl*”¹⁷⁸ lafzının işaret ettiği 971 tarihinde başlanıp “*Ahlâk-ı Alâî ah-sen*” beytinin işaret ettiği 972 tarihinde bitirildiğini iddia etmiştir.¹⁷⁹

C. Eserin Adının Kaynağı ve Kime Nispet Edildiği

Kınalızâde eserinin adını ve kime ithaf ettiğini aşağıdaki beyitlerle ifade etmektedir:¹⁸⁰

Nâsır adına Nasîr-i Tûsî

Didi ahlâk zuhûr eyledi fen

Ba'dehu şem'-ı Devvân'a nisbetden

Oldı Ahlâk-ı Celâlî rûşen

175 Meselâ, Ferid (Kam), “Kınalızâde Ali Çelebi”, *DEFM*, sy. 4, s. 365; S. H. Ergun, *a.g.e.*, I, 416; A. Adivar, “Kınalızâde Ali Efendi”, *İA*, VI, 709; “Ahlâk-ı Alâî”, *İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi*, İstanbul, 1981, I, 107. Ancak burada tarih düşürülen beyit “oldu Ahlâk-ı Alâî âlişen” şeklinde yer almaktadır.

176 A.A., II, 94.

177 M. Çavuşoğlu, “K. Ali Çelebi”, *EF*, V, 115; Hüseyin Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile Ahlâkı*, Ankara, 1991, s. 66.

178 A.A., I, 8.

179 Celâl Saraç, “Ahlâk-ı Alâî”, *AÜFİİED*, s. 24; Hüseyin Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile Ahlâkı*, Ankara, 1991, s. 66.

180 A.A., I, 10-11.

Muhsin adına Hüseyin-i Vâ'ız

Yâdigâr eyledi Ahlâk-ı Hasen

Pârîst-bâf idi târ ü pûd ı

Cümlesi oldu çü ahlâk-ı kühen

Eyledim tâze-ter ol câmeleri

Zerkeş-i Rûmî-i zâbâyla men

Nûkhet-ı bulk Ali Pâşâ'dan

Oldı çün müşg-feşân-ı ceyb-i zemen

Bûy-i Lûtfiyle muattar kıldı

Âlemi zülf-i arûsân-i sühan

Eyledi bende Ali ahlâkın

Nâm-ı a'lâsına a'lâ kamudan

Lâcerem hatmine târîh anun

Oldı Ahlâk-ı Âlâyî ahsen

Kınalızâde bu beyitlerle eserini Semiz Ali Paşa'ya ithaf etmiş görünmektedir. Nitekim kaynaklar Kınalızâde'nin bu eseri Semiz Ali Paşa'ya ithaf ettiğini ve onun adına nispetle *Ahlâk-ı Alâî* adını verdiğini belirtirler.¹⁸¹ Ancak Kınalızâde kitabına *Ahlâk-ı Alî* değil *Ahlâk-ı Alâî* adını vermiştir. Arapça'da alâ “yükseklik, yücelik, şeref” anlamındadır. Kınalızâde'nin satır aralarında ahlâk ilminin şerefli ve yüksek bir ilim oluşuna atıf vardır. Çünkü bundan önce yer alan beyitlerde Kınalızâde kitabındaki ilmin en yüksek ilim olan amelî hikmetin üzerinde yükseldiğini belirtir. O bu düşüncesini şu beyitlerle ifade eder:¹⁸²

Nûkât-ı hikmet ü esrâr-ı fenne

İdüp elfâz-ı pâkiyle salâyı

Sürûş-ı mülk-i gaybı gûş-ı câna

Didi adını Ahlâk-ı Alâyî

181 Meselâ, Ferid (Kam), *a.g.m.*, s. 365; Ahmet Kahraman, “Ahlâk-ı Alâî”, *DİA*, II, 15; “Ahlâk-ı Alâî”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, I, 55; “Ahlâk-ı Alâî”, *İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi*, İstanbul, 1981, I, 107.

182 A.A., I, 10.

Kınalızâde kitabına *Ahlâk-ı Alâî* adını vererek ahlâk ilminin yüksek ve şerefli bir ilim olduğunu vurgulamış olmakta, ayrıca eserinin diğer ahlâk kitaplarından daha fazla kabul görmesini ve daha yüksek bir mevkide olmasını ummaktadır.¹⁸³ Kanaatimizce *Ahlâk-ı Alâî* adıyla Kınalızâde her ne kadar gelenekler doğrultusunda kitabını yazdığı sırada vezir-i azâm olan¹⁸⁴ Semiz Ali Paşa'ya ithaf ediyor görünse de gerçekte bu adla ahlâkın yüksek ve şerefli bir ilim olmasına işaret etmekte ve Alî yerine Alâ kelimesini bu amaçla kullanmaktadır. Alâ aynı zamanda kendi ismi olan Alâ'a'd-dîn - Alâüddin¹⁸⁵ kelimesi veya künyesine işaret etmekte ve bir anlamda Tusî ve Devvânî gibi eserinin kendi adıyla da anılmasına vesile olmaktadır.

D. Muhtevası

Ahlâk-ı Alâî kendisinden önce yazılan diğer ahlâk kitapları gibi Allah'a dua ile başlamakta,¹⁸⁶ bu bölüm Peygamber (a.s.) ve Osmanlı padişahlarına dua ile devam etmektedir. Daha sonra müellif kitabı yazma sebeplerini açıklamakta ve kitabını ithaf etmektedir. Bundan sonra giriş bölümü başlamaktadır.¹⁸⁷ Bu uzun giriş bölümü kendi içinde üç bahse, bahisler de "makam" ve "emirlere" ayrılmaktadır. Bu bölümde genel olarak hikmet ilmi ve bölümlerinin tanıtıldığı, nefis ve nefsin güçleri ile hulk (huy) konusunun işlendiği görülür. Bundan sonra Kınalızâde'nin "kitap" adını verdiği üç ana bölüm yer alır.

Birinci kitap eserinin en hacimli kısmı olup ahlâk ilmine ayrılmıştır.¹⁸⁸ Müellif kitabın bu kısmında bâb adını verdiği dokuz bölümde erdemler, rezîlet, bunların çeşitleri, erdeme benzeyen rezîlet, adalet,

183 A.A., I, 10.

184 Ahlâk-ı Alâî ile ilgili kaynakların çoğunda Semiz Ali Paşa'nın o sırada Suriye Beylerbeyi olduğu söylenir. Meselâ bkz. Osman Pazarlı, *İslâm'da Ahlâk*, s. 222; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 105; "Ahlâk-ı Alâî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, I, 55; "Ahlâk-ı Alâî", *İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi*, I, 107. Oysa Semiz Ali Paşa Mısır valisi olmuş ama hayatında hiçbir zaman Suriye Beylerbeyi olmamıştır. *Ahlâk-ı Alâî*'nin yazıldığı tarihlerde ise vezir-i azâmlık görevinde bulunuyordu. Bu belki de onun şakacı kişiliğine tarihin şakasıdır. Fakat bu heybetli ve şakacı insan kendisine ithaf edilen kitabın bittiğini göremeden 972/1565 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Tayyib Gökbilgin, "Semiz Ali Paşa", *İA*, I, 321; İ. H. Danişmend *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1971, II, 322, 335; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 551-552.

185 Hasan Çelebi, *Tezkire*, I, 7.

186 A.A., I, 2-3.

187 A.A., I, 11-52.

188 A.A., I, 52-236.

erdemini kazanma yolları, erdemlerin korunması ve ahlâkî hastalıkların tedavisi konularını incelemektedir. Müellifimiz bu bölümü bir son söz ile bitirir.

İkinci kitap olan aile ahlâkıyla (Tedbîr-i Menzil) ilgili kısmında sekiz bölüm (bâb) vardır.¹⁸⁹ İlk dört bölüm aile, insanın aile içinde yaşamaya olan ihtiyacı, evin idaresi ve evin geçiminin temin edilmesi konularına ayrılmıştır.¹⁹⁰ Beşinci bölüm ise yedi ayrı alt bölüme ayrılmıştır. “Evlat ve Ailenin Terbiyesi” ana başlığında çocukların terbiyesi, söz söyleme ve yeme içme âdâbı, anne babaya saygı, hizmetçi ve kölelerin terbiyesi, köle satın almanın kuralları ve insanların memleketlerine göre karakterleri hakkında bilgi verilmektedir.¹⁹¹ Aile ahlâkı ile ilgili kitabın altıncı bölümünden itibaren sonuna kadar devlet ahlâkını ilgilendiren konular işlenmektedir.¹⁹² Altıncı bölüm “ülkenin idaresi, memleketlerin zabtı, idarecilik kuralları ve ilâhî kanunlar” adını taşımakta ve fasıl adıyla iki alt bölüme daha ayrılmaktadır. Bunların ilkinde insanın birlikte yaşamaya olan ihtiyacı, diğerinde de sevgi konusuna yer verilmektedir. Yedinci bölüm ülke çeşitleri, sekizinci bölüm siyaset çeşitleriyle ilgilidir.

Ahlâk-ı Alâî'nin üçüncü kitabı ise devlet ahlakıyla ilgili olup Tedbîr-i medîne başlığını taşımaktadır.¹⁹³ Ancak bu bölümün baş kısmında bâb, fasıl gibi herhangi bir ayırım yoktur. Burada âdil devlet adamında bulunması gereken özellikler ve uyması gereken kurallara yer verilmektedir. Bölümün sonuna doğru açılan iki kısmın ilkinde sultanlara hizmet edenlerin uyması gereken kurallar,¹⁹⁴ diğerinde de bütün insanlara muamele adı altında dost ve dostluk hakkında bilgi verilmektedir.¹⁹⁵

Kitabın son kısmında adet olduğu üzere “vasiyet” adıyla çeşitli tavsiyelere yer vermektedir. Kınalızâde kendisinin iki büyük kaynağından Nasîrüddîn-i Tûsî'nin kitabını Eflatun'un Aristoteles'e nasihatıyla bitirdiğine, diğer önemli kaynağı Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'de buna Aristoteles'in İskender'e yazdığı *Sırr-ı Esrâr*'da¹⁹⁶ yer alan nasihatle-

189 A.A., II, 2-127.

190 A.A., II, 2-18.

191 A.A., II, 18-65.

192 A.A., II, 65-127.

193 A.A., III, 2-44.

194 A.A., III, 27-32.

195 A.A., III, 32-44.

196 Bu eserin Aristoteles'e ait olmadığı *Kitâbü's-Siyâse fî Tedbîri'r-Riyâse* adında uydurma bir eser olduğu hakkında bkz. Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul, 1983, s. 294-299.

ri eklediğine işaret ederek, kendisinin de bu nasihatlere bazı tarikat şeyhlerinin vasiyet ve nasihatlerini eklediğini belirtir. Böylece bu anber kitabı miskle tamamlamış olacaktır.¹⁹⁷ Gerçekten kitabının son bölümünde Tusî gibi Eflatun’un Aristoteles’e vasiyetleri¹⁹⁸ ile Devvânî gibi Aristoteles’in İskender’e vasiyetlerine yer verir.¹⁹⁹ Daha sonra “adalet dairesi” adını verdiği bir daire şekli ekler.²⁰⁰ Kitabın sonunun sonu adını verdiği bölümde ise tarikat şeyhlerinden Hoca Abdülhâlik Gucdüvânî’nin²⁰¹ nasihatlerine yer verir.²⁰² Bu kısma yaptığı diğer bir ilavede ise Mevlânâ Celâleddîn Muhammed’in vasiyetleri yer alır.²⁰³ Ancak bu nasihat oldukça kısadır. Daha sonra eserine dua ve bitiriş tarihi yazarak son verir.²⁰⁴

Ahlâk-ı Alâî ile ondan önce bu çizgide yazılan ahlâk kitapları olan *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*’nin muhtevası karşılaştırıldığında büyük bir benzerlik görülmektedir. Fakat Kınalızâde diğer eserlerde karşılaşmadığımız kadar çok sayıda kaynağa müracaat ederek muhtevayı zenginleştirmiş, bu amaçla bol bol örnekleme yoluna gitmiş ve birçok hikâyeler anlatmıştır. Açıklamak istediği şeylerin daha iyi anlaşılabilmesi için şekil çizme yoluna gitmiş, adaletin hayatın diğer alanlarıyla nasıl sıkı bir bağ içinde olduğunu, adaletsiz hiçbir şeyin olmayacağını göstermeye çalışırken bunu bir daire şeması ile anlatmayı uygun görmüştür.

Ahlâk-ı Alâî XVI. yüzyılın edebî diline uygun yazıldığı için dili oldukça ağırdır. Düşünürümüz özellikle ilk başlarda edebî gücünü ortaya koyacak ağır bir üslubu tercih etmiş, görüşlerini sık sık beyit, mesnevi, rubaî, şiir adını verdiği manzumelerle özetlemiştir. Bu da metni anlamayı oldukça zorlaştırmakta ve eserin halktan çok seçkinler için yazıldığını hissettirmektedir. Ancak eserin felsefî bilgilerin verildiği veya kişisel ahlâkla, aile ve devlet ahlâkının işlendiği bölümlerde bu ağır ifadelerin oldukça hafiflediği ve metnin daha anlaşılır hale geldiği görülür. Hatırlanacağı üzere düşünürümüz *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eserin felsefî bir üslubu olmamakla beraber dili anlaşılır olduğu için halk arasında daha çok kabul gördüğüne dikkat çekmişti. Kınalızâde felsefî üsluptan fedakârlık etme niyetinde değildir. Nitekim eserini Tusî ve Devvânî’nin kitapları gibi felsefî yanı hissedilecek şekilde yazmıştır. Ancak

197 A.A., III, 44.

198 A.A., III, 44-46.

199 A.A., III, 46-49.

200 A.A., III, 49.

201 Hamid Algar, “Gucdüvânî Abdülhâlik”, *DİA*, XIV, 169.

202 A.A., III, 49-51.

203 A.A., III, 51.

204 A.A., III, 52.

bu felsefî üslubun daha rahat anlaşılabilmesi için bu konuların işlendiği yerlerde müellifin oldukça sade bir dil kullanmaya özen gösterdiğini, bunları örnekler ve hikayelerle daha anlaşılabilir hale getirmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Halbuki dua veya tasavvufî açıklamaların yer aldığı bölümler oldukça ağırdır ve anlaşılması gerçekten zordur. Bu düşünürümüzün hem Tûsî ve Devvânî'nin eserleri gibi felsefî yönü olan, hem de Hüseyin Vâ'iz'in eseri gibi herkesin anlayabileceği tarzda bir eser yazma çalışmasının, hem halka hem de seçkin zümreye hitap etme gayretinin göstergesidir. Bir anlamda bu üç eserin zayıf ve güçlü yönlerini görmüş, güçlü yönlerinden fedakârlık etmeden adeta halkın da anlayabileceği bir felsefe ve ahlâk kitabı yazmaya gayret etmiştir. Bu yaklaşım tarzı eserin kısa bir süre içinde niçin bu kadar yaygınlaştığı ve kabul gördüğünün de cevabıdır.

E. Kaynakları

Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'yi yazarken kullandığı kaynaklara işaret ederken öncelikle onun ilk elden adını zikrettiği kaynaklara yer vereceğiz. Düşünürümüz bu konuda ketum davranmamış, hemen hemen kullandığı bütün kaynaklarının isimlerini vermiştir. Adını anmadığı fakat bizim faydalandığını tespit ettiğimiz kaynakların da burada isimlerini anmaya çalışacağız. Ancak Kınalızâde'nin bizzat kendisinin müracaat etmeyip kaynakları vasıtasıyla ulaştığı ikinci el diyebileceğimiz eserler onun değil, faydalandığı kaynaklarının kaynağı durumunda olduğu için bunların tek tek adları anmak gereksiz ve bir ölçüde imkansızdır.

1. Felsefî Kaynakları

Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*'yi yazma amacını açıklarken üç kitabın adını zikretmişti. Bunlar Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si, Celâleddîn Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'si ve Hüseyin Vâ'iz'in *Ahlâk-ı Muhsinî*'sidir. Düşünürümüz bu üç kitabın dördüncüsünü yazmayı istediğini belirterek temel kaynakları hakkında bize bilgi vermiştir. İlk iki kitabı ise temel felsefî kaynağı olarak kullanmış, üslup ve muhteva olarak onlara benzeyen bir kitap yazmakta sakınca görmemiştir. Kınalızâde eserin içinde de yer yer atıflar, yer yer de nakiller yaparak bu iki düşünürün eserine direkt başvurduğunu göstermiştir.

Kınalızâde eserin muhtelif yerlerinde tespit edebildiğimiz kadarıyla 47 defa Tûsî'nin,²⁰⁵ 19 defa da Devvânî'nin²⁰⁶ adını kullanarak

205 A.A., I, 8, 15, 20, 23, 25, 28, 30, 46, 55, 58, 60, 63, 76, 81, 82, 85, 86, 103, 104, 105, 106, 114, 119, 124, 129, 131, 161, 171, 207, 212; II, 4, 9, 38, 57, 66, 67, 70, 82, 86, 101, 112; III, 20, 40, 44.

206 A.A., I, 8, 67, 76, 88, 94, 97, 103, 106, 114; II, 47, 66, 67, 70, 77, 82, 86; III, 9, 44, 46.

görüşlerine yer verir veya eserlerinden nakiller yapar. Görüldüğü gibi Devvânî'nin de kaynağı olan Tûsî'ye ondan daha çok yer veren Kınalızâde ameli hikmeti ferdi ahlâk, aile ve devlet ahlâkı olarak ahlâk ilmi adı altında değerlendiren Tûsî ve *Ahlâk-ı Nâsrî* isimli eserinden büyük oranda etkilenmiştir. Düşünürümüz genellikle Devvânî'ye Tûsî'de kapalı gördüğü yerleri açıklamak veya konuya dinî bir muhteva kazandırmak gereği duyduğu zamanlar başvurmuş gibidir. Bu sebeple Kınalızâde'nin esas kaynağının Tûsî olduğunu, Devvânî'yi ikinci kaynak olarak kullandığını, Devvânî aracılığı ile Tûsî'ye başvurmadığını söyleyebiliriz. Burada dikkat çekici bir nokta da Kınalızâde'nin başta adını vermesine rağmen²⁰⁷ Hüseyin Vâ'iz'in *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eserine sadece kitabının sonunda Abdülhalik Gucdüvânî'nin vasiyetini almak için müracaat edip bunun dışında kaynak olarak kullanmamasıdır.²⁰⁸ Felsefî nitelikli bir eser yazmayı düşünen Kınalızâde'nin bu eseri felsefî üsluba sahip olmadığı için beğenmediği hatırlanırken bunun sebebi rahatlıkla anlaşılabilir. Ayrıntılı planların karşılaştırılmasında da görüleceği gibi Kınalızâde'nin temel kaynağı önce Tûsî sonra Devvânî'dir.

Kınalızâde Tûsî ve Devvânî'nin eserlerinden yararlanırken onlarda yer alan kaynakları da aynen tekrarlamıştır. Onun felsefî kaynakları olarak zikredebilecek Aristoteles²⁰⁹, Eflatun,²¹⁰ Sokrat,²¹¹ Empedokles,²¹² Hermes,²¹³ Pisagor,²¹⁴ İbn Miskeveyh,²¹⁵ Kindî,²¹⁶ Fârâbî,²¹⁷ Câlinûs (Galen),²¹⁸ Hakim Ebrus (Bryson),²¹⁹ Diyojen,²²⁰ Batlamyus,²²¹ Hakim Ebu Katûtîs²²² gibi isimler ve bunlarla ilgili gö-

207 A.A., I, 8.

208 A.A., III, 44.

209 A.A., I, 66, 67, 80, 82, 97, 112; II, 75, 84, 98, 101; III, 5, 27, 32, 44, 46.

210 A.A., I, 51, 97, 142; II, 6, 75; III, 37, 44.

211 A.A., I, 51, 97, 100, 123, 160; III, 32.

212 A.A., I, 51.

213 A.A., I, 51.

214 A.A., I, 51, 65.

215 A.A., I, 76, 85, 114, 134.

216 A.A., I, 158.

217 A.A., I, 186; II, 34, 66, 67.

218 A.A., I, 20, 53, 103, 142.

219 A.A., II, 4.

220 A.A., I, 97.

221 A.A., I, 51.

222 A.A., II, 84; hangi filozof olduğu tespit edilememiştir.

rüş ve örnekler gerçekte onun ilk elden müracaat ettiği kaynaklardan olmayıp Tûsî ve Devvânî'de yer alan dolayısıyla onlar vasıtasıyla ulaştığı ikinci el kaynaklardır. Kınalızâde'nin bunlara bizzat başvurduğuna dair bir delil de elimizde yoktur. Aksine benzer örnekler ve görüşlerin aynı üslupla aynı konularda yer alması Kınalızâde'nin bu kaynaklara Tûsî ve Devvânî aracılığıyla ulaştığının göstergesidir. Bu, Kınalızâde'nin asıl kaynaklara ulaşamama gibi bir zaafı olduğuna işaret eder. Kınalızâde'nin ikinci el kaynaklarıyla ilgili olarak değinmemiz gereken bir diğer konu da Tûsî ve Devvânî'den naklettiği kaynaklara fazlasıyla güvenip bunların asıllarına tekrar bakma ve inceleme gereği duymamasıdır. Nitekim bizzat kendisinin başvurmuş olduğu kaynaklarda işaret ettiği konuları ve yerlerini rahatlıkla tesbit edebildiğimiz halde Tûsî veya Devvânî'den naklederek verdiği konuları ve bunların yerlerini bulamadık. Bu Kınalızâde'nin ikinci el kaynak kullanmasının getirdiği bir başka eksikliklerdir.

Kınalızâde bizzat Tûsî ve Devvânî'de verilen bilgilerle yetinmeyecek başka kaynaklara da müracaat etmiştir. Fakat bu kaynaklardan bir kısmının adını vermez. Biz Tûsî aracılığıyla müracaat ettiği yerler dışında, özellikle nefis konusunda Kınalızâde'nin başta *Şifâ* olmak üzere İbn Sînâ'nın eserlerine başvurduğunu ve kendi nefis görüşünü ortaya koyarken ondan faydalandığını tesbit ettik.²²³ Cismanî elem (bedensel acı) konusunda da onun *Şifâ*, *Necât* kitaplarıyla *Meâd* risalesini adıyla zikreder.²²⁴ Ayrıca Kınalızâde yine isim vermeden İbn Miskeveyh'in eserlerinden de doğrudan faydalanmıştır. Meselâ tekamül görüşlerini ortaya koyarken Türklerle ilgili İbn Miskeveyh'in düşüncelerine benzer görüşler orta koyması, onun gibi "ufuk" kelimesini kullanması veya bazı konuları açıklarken Tûsî'de yer almayan fakat İbn Miskeveyh'te yer alan görüşlere ve örneklerle yer vermesi,²²⁵ onun adını anmadan doğrudan İbn Miskeveyh'den faydalandığını gösterir. Kınalızâde bunun dışında yine isim vermeden Ebu Bekir er-Râzî'nin görüşlerine de yer vermiştir.²²⁶

223 A.A., I, 46, 50, 142, 148; II, 4, 80. İbn Sînâ ile krş. A.A., I, 31-33; İbn Sina, *Şifâ, Tabi'yyât, en-Nefs*, nşr. G. C. Anawati, Sa'id Zâ'id, Kahire, 1395/1975, s. 34, 58-82, 132-133; *Uyûnu'l-hikme*, nşr. A. Bedevî, Beyrut, 1980, s. 32, 36; "Mebhas 'ani'l-kuvâ'n-nefsâniyye", nşr. Ahmed Fuâd el-Ehvânî, *Ahvâlü'n-nefs*, Kahire, 1947, s. 158-159, 161-163.

224 Bkz. A.A., I, 46.

225 İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-ahlâk*, thk. İbnu'l-hatib, Kahire, 1398 h., s. 201-202, ç. *Ahlâkı Olgunlaştırma*, Abdülkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihad Tunç, Ankara, 1983, s. 170-171.

226 A.A., I, 46.

Kınalızâde bunlar dışında Saadettin Taftazânî ve *Şerbu'l-Makâsıd*²²⁷ adlı kitabını isim vererek kaynak olarak kullanmış, cismanî elem konusunda Fahreddîn er-Râzî mektebinin görüşlerine yer vermiştir.²²⁸

2. Dinî Kaynakları

Kınalızâde'nin eserini diğer iki kaynağından farklı kılan hususlardan bir tanesi onun dinî kaynaklara diğerleriyle kıyaslanamayacak ölçüde çok yer vermesidir. Gerçi Devvânî de İbn Miskeveyh ve Tûsî'ye nazaran daha fazla âyet ve hadise yer vermiştir. Ancak Kınalızâde bu konuda daha cömert davranmış görünmektedir. Kınalızâde konuların açıklanması sırasında tespit edebildiğimiz kadarıyla 95 adet âyete,²²⁹ 94 adet hadise²³⁰ yer verir. Bu sayı *Ahlâk-ı Nâsırî*'de 30 âyet ve 15 hadis iken *Ahlâk-Celâlî*'de 47 âyet ve 88 hadistir.²³¹

Görüldüğü gibi özellikle âyetleri Kınalızâde daha fazla kaynak olarak kullanmış, âyetlerin genellikle Arapça verip Türkçe açıklamayı tercih etmiştir. Hadislerde de çoğunlukla Arapça verip Türkçe açıklamış veya sadece Türkçe vermiştir. Bu da hadislerin kaynağına ulaşma konusunda bizi oldukça zorlamıştır. Hadisler konusunda belirtmemiz gereken bir konu da Kınalızâde'nin mevzu hadislere veya hadis olarak meşhur olmuş haberlere yer vermesidir. Gerçi ahlâk kitaplarında bu titizlik fazla aranmasa da onun gibi çok hadis ezberlemekle tanınan ve hadis ilmiyle meşgul olan²³² birisinden bu konuda daha dikkatli ve özenli davranmasını beklerdik. Özellikle aile ahlâkı ile ilgili bir çok meselede âyetlerle beraber hadislere başvurmuş, açıklamalarında bunları delil olarak kullanmıştır. Ancak bu hadisler ne yazık ki güvenilir kaynaklarda yer almamaktadır. Kınalızâde'nin hadisler konusundaki bir başka eksikliği de Gazzâlî veya İmam Mâverî gibi alimlerden naklettiği hadisleri sahih hadis olarak aynen alması, bunların muteber kaynaklara dayanıp dayanmadığını araştırmamasıdır. Nitekim bu hadislerin bir kısmını da sahih hadis kaynaklarında bulamadık.

227 A.A., I, 50, 180.

228 A.A., I, 116.

229 Ayetlerin yerleri için meselâ bkz. A.A., I, 2, 3, 41, 61, 65, 73, 78, 88, 90, 112, 133, 144, 153, 167, 176, 184, 191, 196, 199, 212, 213, 226, 231, 235; II, 10, 13, 14, 25, 34, 41, 48, 51, 68, 70, 88, 98, 101, 106, 108, 112, 121; III, 4, 11, 24, 29, 38, 40.

230 Hadislerin yerleri için meselâ bkz. A.A., I, 3, 4, 19, 32, 38, 56, 62, 94, 132, 160, 165, 191, 225; II, 6, 9, 14, 15, 18, 19, 28, 29, 48, 54, 61, 75, 91, 101, 115; III, 1, 13, 23, 42.

231 Sayılar için bkz. Harun Anay, *Celâleddîn Devvânî Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, s. 244.

232 Ziriklî, *A'lâm*, IV, 265.

Kınalızâde sadece Kur'an ayetlerine yer vermekle kalmayıp Tevrat'a²³³ atıfta bulunmakta; Hz. Adem,²³⁴ Hz. Nuh,²³⁵ Hz. İbrahim,²³⁶ Hz. İsmail,²³⁷ Hz. Davud,²³⁸ Hz. Süleyman²³⁹ ve Hz. İsa²⁴⁰ peygamberlerin sözlerine veya onlarla ilgili haberlere de yer vermektedir.

Âyet ve hadisler dışında Hulefâ-i Raşidin,²⁴¹ Hz. Ebubekir,²⁴² Hz. Ömer,²⁴³ Hz. Ali,²⁴⁴ Hz. Ayşe,²⁴⁵ İbn Abbas,²⁴⁶ Hz. Hamza,²⁴⁷ Ebu Hureyre,²⁴⁸ Hz. Bilâl,²⁴⁹ İbn Mes'ud,²⁵⁰ Zeyd b. Haris,²⁵¹ Abdurrahman b. Avf,²⁵² Hz. Hasan ve Hüseyin²⁵³ Abdullah b. Cafer Tayyâr²⁵⁴ gibi sahabelere atfedilen sözleri ve rivayetleri de Kınalızâde'nin kaynakları arasında sayabiliriz.

Şehy Abdullah et-Tusterî,²⁵⁵ Sadreddin Konevî,²⁵⁶ İbn Sîrîn,²⁵⁷ İbrahim Havâs,²⁵⁸ Necmeddin Kübrâ,²⁵⁹ Şeyh Evhaduddîn Kirmâ-

233 A.A., II, 69.

234 A.A., II, 71.

235 A.A., II, 71.

236 A.A., II, 61, 226.

237 A.A., I, 189.

238 A.A., I, 149, 173, 184.

239 A.A., I, 124, 149, 173.

240 A.A., I, 113, 149, 173.

241 A.A., I, 117.

242 A.A., I, 135.

243 A.A., I, 97, 98, 101, 117, 141, 197, 202; II, 11, 20, 21, 62.

244 A.A., I, 74, 124; II, 13, 99.

245 A.A., I, 179, 185, 218.

246 A.A., I, 49.

247 A.A., I, 180.

248 A.A., I, 191; II, 27.

249 A.A., I, 185.

250 A.A., I, 231, 232.

251 A.A., II, 27.

252 A.A., I, 98.

253 A.A., I, 180-181.

254 A.A., I, 217, 218, 219; II, 17.

255 A.A., I, 147.

256 A.A., II, 85.

257 A.A., II, 46.

258 A.A., II, 101.

259 A.A., I, 142.

nî,²⁶⁰ Hoca Abdullah Ensârî,²⁶¹ Abdullah İbn Mübarek,²⁶² Hoca Se-merkandî,²⁶³ Cüneyd-i Bağdadî,²⁶⁴ Mevlânâ Abdurrahman Câmî,²⁶⁵ Beyâzîd Bestâmî²⁶⁶ gibi tasavvuf ehli ile Hasan Basrî,²⁶⁷ Seyyid Şerif Cürcânî,²⁶⁸ Süfîyân-ı Sevrî²⁶⁹, Ebû Musa el-Eşârî²⁷⁰ gibi daha çok ke-lam ilimlerindeki çalışmalarıyla tanınan alimler; Ebu Hanife,²⁷¹ İmam Şâfiî,²⁷² gibi fakihler; Emir Buharî,²⁷³ Şeyh Vefâzâde,²⁷⁴ Şeyhülislâm Ahmet Zende bil²⁷⁵ gibi Osmanlı alimleri, düşünceleri veya onlara at-fedilen haberlerle Kınalızâde'nin bu eserinde kendilerine yer bulmuş-lardır. Ayrıca Zeyne'l-Abidin,²⁷⁶ İmam Necefi,²⁷⁷ İmam Züfer,²⁷⁸ İmam Şa'bî,²⁷⁹ Ka'b İbn Zübeyr,²⁸⁰ Tavus-ı Yumnî,²⁸¹ Hoca Efdalü'd-Dîn Kaşî,²⁸² Molla Ömer,²⁸³ Şeyh Ali Müezzîn²⁸⁴ gibi alimlere atfettiği sözleri de bu gruba dahil edebiliriz.

Kınalızâde'nin kaynakları arasında İmâm Mâverdi ve onun *Ede-bü'd-dünya ve'd-dîn* adlı eseri de vardır. Düşünürümüz İmâm Mâver-di ve eserine atıfta bulunarak onun görüşlerini kendi düşüncelerine

260 A.A., I, 151.

261 A.A., I, 67, 162.

262 A.A., I, 169, 201.

263 A.A., I, 98.

264 A.A., III, 27.

265 A.A., I, 98, 121, 142, 144, 151; II, 26, 83, 86, 100.

266 A.A., I, 48.

267 A.A., I, 188, 194, 196, 197, 198.

268 A.A., I, 106.

269 A.A., I, 232.

270 A.A., I, 184.

271 A.A., I, 168-169; II, 107.

272 A.A., II, 8.

273 A.A., I, 227; II, 6.

274 A.A., I, 97.

275 A.A., I, 99-100.

276 A.A., II, 15.

277 A.A., I, 190.

278 A.A., I, 168.

279 A.A., I, 190.

280 A.A., I, 184.

281 A.A., I, 121.

282 A.A., I, 138.

283 A.A., III, 11, 12.

284 A.A., II, 51.

delil olarak kullanmaktadır.²⁸⁵ Kınalızâde tasavvuf ve zühhd konusunda da Sühreverdi'nin *Avârifü'l-maârif* ²⁸⁶adlı kitabını kaynakları arasında anar.

Kınalızâde'nin Tûsî ve Devvânî'den sonra en fazla yararlandığı kaynak Gazzâlî'dir. Tûsî ve Devvânî'de bulamadığı veya eksik kaldığına inandığı bilgileri Gazzâlî ile telafi etmeye çalışmıştır. Kimi zaman ona atıfta bulunarak, kimi zaman karşılaştırmalar yaparak, kimi zaman da doğrudan ondan nakiller yaparak 27 defa Gazzâlî'ye eserinde yer vermiş, bir defa da *İhyâ* adlı²⁸⁷ eserine atıfta bulunmuştur.²⁸⁸ Ancak ileride işaret edeceğimiz gibi o *İhyâ* dışında *Mizânü'l-amel* adlı eserinden de faydalanmıştır. Gazzâlî'nin Kınalızâde üzerindeki etkisi daha çok ahlâk ilmini dinîleştirme ve ahlâkî problemlere âyet, hadis veya din büyüklerinin bakış açılarından çözümler bulma konusunda kendisini hissettirmektedir. Kınalızâde Tûsî ve Devvânî tarafından ahlâk ilmine dahil edilmeyen -dilin afetleri konusunda olduğu gibi- bazı meseleleri ahlâk ilminin problemleri arasında değerlendirmiş, bu ve diğer ahlâkî hastalıkların tedavisinde Gazzâlî'nin önerilerine de yer vermiştir.

3. Edebî, Tarihî ve Diğer Kaynakları

Ahlâk-ı Alâî'nin en zengin yönünü edebî içeriği ve şiirler meydana getirmektedir. Üç dilde şiir yazmakla meşhur olan Kınalızâde şairliğini burada da devreye sokmuş ve yer yer görüşlerini şiir diliyle anlatmayı tercih etmiştir. *Ahlâk-ı Nâsirî*'de 17, *Ahlâk-ı Celâlî*'de 72 şiir yer alırken²⁸⁹ Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'sinde bunlarda kıyaslanamayacak kadar çok sayıda şiir vardır. Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*'nin beyt, rubaî, rubaiyye, mesnevî, mısra, manzum, şiir, kıt'a, arabiye adıyla neredeyse her sayfasında ve her konu ile alakalı bir veya birkaç şiire yer vermiştir. Kitabın tamamında yaklaşık 528 manzum kısım sayabildik. Bu manzumelerden bir kısmını Kınalızâde Tûsî ve Devvânî'den nakletmiştir. Fakat yine de bu sayı gerçekten çok büyük bir rakamdır ve *Ahlâk-ı Alâî* benzerlerinden sadece bu edebî zenginliği ile bile ayrılabilir.

Kınalızâde'nin verdiği şiirlerin bir kısmı, Arapça, bir kısmı Farsça, bir kısmı da Türkçe'dir. Kınalızâde "*ben fakir demişti ki*", "*fakir didi ki*" "*fakir nazm etmişim*" veya "*biz de deriz ki*" ifadeleriyle bazı şiirlerin kendisine ait olduğuna işaret eder.²⁹⁰ Molla Abdurrahman Câ-

285 A.A., II, 8, 27.

286 A.A., I, 24, 50, 207-208; II, 78.

287 A.A., I, 180.

288 A.A., I, 32, 53, 55, 114, 116, 119, 148, 162, 171, 173, 174, 179, 180, 183, 184, 189, 193, 197, 198, 201, 203, 213, 227, 229, 233; II, 34, 50.

289 Harun Anay, *Devvânî*, s. 246.

290 Meselâ bkz. A.A., I, 35, 36, 104.

mi²⁹¹, Şeyh Sâdi Şirazi ve *Gülîstan* adlı eseri²⁹² Hâfiz²⁹³, Ömer Hayyâm²⁹⁴, Mevlânâ İbn Yemin²⁹⁵, Mütenebbî²⁹⁶, Ebîd Âmirî²⁹⁷ gibi bir kısım şairlerin manzumelerini adlarıyla beraber verir. Bir kısım manzum parçanın ise şairi meçhuldür.

Zeynüddîn Havvâfî'nin *Vasayâ-yı Kudsiye*,²⁹⁸ Şeyh Necmeddîn Râzî'nin *Mirsâdu'l-ibâd*,²⁹⁹ Kâdî Muhsin Tenûhî'nin *el-Müstecâd min fi'lâti'l-ecvâd*,³⁰⁰ Kâdî Bahaeddîn İbn Şeddâd'ın *Sîret-i salâhıyyetih*,³⁰¹ Şeyh İmâm Ebû Üsâme'nin *Ezhârü Ravzateyn fî İbtîyârî'd-devleteyn*,³⁰² Mes'ûdî'nin *Murûcû'z-zehab*,³⁰³ Firdevsî'nin *Şâhnâme*,³⁰⁴ Hoca Safî İbn Hüseyin Vâ'iz Herevî'nin *Kitâbu Reşehât*³⁰⁵ kitaplarını müellifleriyle birlikte anarken, yazarlarını tespit edemediğimiz *Kaside-i Firâset*, *Şirâu'r-rekâik*,³⁰⁶ *Menâkıb-ı Mevlevî*,³⁰⁷ ve *Kitâb-ı Tâcî*³⁰⁸ adlı eserleri veya eserlerini anmadan İbn Esir,³⁰⁹ İbn Şâme,³¹⁰ İbn Hallikân'ı³¹¹ kaynakları arasında zikreder.

291 A.A., I, 98, 121, 142, 151; II, 26, 83, 86, 100.

292 A.A., I, 93, 104, 228; II, 29, 33, 34, 61, 68, 74, 92, 95, 98, 101; III, 28, 38.

293 A.A., I, 142, 143, 205, 228; II, 61.

294 A.A., I, 27, 205, 207.

295 A.A., I, 41, 143.

296 A.A., I, 201; II, 56.

297 A.A., I, 185 (Kınalızâde sahabedenArapların meşhur şairi olarak tanıtır).

298 A.A., I, 232.

299 A.A., II, 51.

300 A.A., I, 222.

301 A.A., II, 94.

302 A.A., II, 94.

303 A.A., III, 18.

304 A.A., II, 19.

305 A.A., I, 98; II, 79; III, 50.

306 A.A., II, 59, 60, 65.

307 A.A., I, 144.

308 A.A., III, 22.

309 A.A., I, 223; III, 12; İbnü'l-Esir Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali ibn Ebi'l-Kerem Muhammed el-Cezerî, *Târihu'l-kâmil* adlı eserin sahibi, bkz. Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları, İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, s. 151-163.

310 A.A., III, 12; Şihabeddin Ebu Şâme Abdurrahman İbn İsmail, *Kitâbu'r-Ravzateyn fî Abbâri'd-Devleteyn* adlı kitabın sahibi. Nureddîn Şehid ile Selâhaddin Eyyûbî dönemlerinin ayrıntılı tarihidir. Bkz. Ş. Günaltay, *a.g.e.*, s. 166-168.

311 A.A., III, 12. *Vefeyatü'l-A'yân ve Enbâiz'z-zaman* adlı eserin sahibi, bkz. Ş. Günaltay, *a.g.e.*, s. 189-191.

Kınalızâde'nin bu kaynaklar dışında İskender,³¹² Cengiz Han,³¹³ İbn Haccâc,³¹⁴ Kisrâ,³¹⁵ Seyfu'd-devle,³¹⁶ Yezid,³¹⁷ Timurlenk,³¹⁸ Sultan Selâhaddin,³¹⁹ Sultan Saîd Nureddîn Şehîd,³²⁰ Ömer İbn Abdülaziz³²¹ ile Osmanlı sultanları Sultan Murad,³²² Yıldırım Beyazıd ve kardeşi Musa,³²³ Fatih Sultan Mehmed,³²⁴ Sultan Beyazıd,³²⁵ Yavuz Sultan Selim³²⁶ ve Kanuni Sultan Süleyman³²⁷ hakkında anlattığı hikayeleri ve onlara atfettiği sözleri de eserinin edebî zenginliği içinde değerlendirebiliriz. Kınalızâde'nin atıfta bulunduğu veya görüşlerine, sözlerine ve şiirlerine başvurduğu daha birçok isim zikredilebilirse de biz bu kadarını vermekle yetineceğiz.

Buraya kadar verdiğimiz bilgiler ışığında Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'sini kaynakları ve muhtevası itibarıyla tekrar değerlendirdiğimizde sadece *Ahlâk-ı Nâsırî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*'nin bir kopyası, şerhi veya haşiyesi sayılamayacağı açıktır. Kınalızâde eserin yazımında ve felsefi plana oturtulmasında Tûsî ve Devvânî'nin eserlerinden faydalanmıştır. Fakat onlardan aldığı bilgileri bakış açısına göre tekrar değerlendirmiş, uygun gördüklerini almış, görmediklerini almamış, bir kısmını ise nakletmiş, gerekli gördüğü yerlerde de onların görüşlerine karşı kendi düşüncelerini dile getirmiştir. Bazı konulardaki açıklamaları ise eksik bularak ilaveler yapmıştır. Bunlara örnek verecek olursak Kınalızâde Tûsî'nin verdiği ilim çeşitlerinin tamamını almamış, sadece ahlâk ilmiyle alakalı gördüğü bölümlere yer vermiştir. Nefs konusunda Tûsî ve Devvânî'de yazılanları eksik bularak İbn Sînâ'nın eserlerine müracaat etmiş ve diğerlerinden kısmen farklı bir nefis düşüncesi ortaya koymuştur. Ahlâkî hastalıklar ve tedavisi konusunda da Tûsî ve Devvânî'yi yeterli

312 A.A., II, 50; III, 5, 27, 46.

313 A.A., II, 61, 74, 116; III, 26.

314 A.A., II, 16.

315 A.A., II, 20-21; III, 8.

316 A.A., I, 186; II, 115.

317 A.A., I, 180.

318 A.A., II, 119; III, 19.

319 A.A., II, 12.

320 A.A., III, 11, 16.

321 A.A., I, 117, 199, 206; II, 112, 118.

322 A.A., III, 27.

323 A.A., II, 116.

324 A.A., I, 210; II, 115.

325 A.A., II, 28.

326 A.A., II, 115, 120.

327 A.A., I, 131, 222, 105.

bulmayarak Gazzâlî'ye başvurmuş, onun daha ziyade tasavvuf ve zühhd ahlâkı içinde değerlendirilebilecek görüşlerini felsefî tabana oturtmaya çalışmıştır. İslâm'da ahlâksızlık olarak yorumlanan bazı kötü huyları da ahlâkî hastalık olarak değerlendirmiş ve felsefî ahlâk düşüncesine dahil etmiştir. Kendisinden önceki düşünürlerin adalet konusunda birbiriyle çelişen görüşlerini tekrar inceleyerek çözüme ulaştırmıştır. Kınalızâde - Tûsî ve Devvânî'nin- aksine kız çocuklarına okuma ve yazma öğretilmesi gerektiğini savunmuş, bu konuda sahabe ve çeşitli alimlerle ilgili örnekler vermiştir. Aile ahlâkı içinde köle alıp satma, insanların mizaçları gibi konuları incelemiş, devlet ahlâkı ile ilgili bazı konuları aile ahlâkının içine yerleştirmiştir. Ayrıca zühhd konusunda Tûsî ve Devvânî zühde karşı bir tavır sergilerken Kınalızâde zühdü savunmuş, toplum için zahidlerin dualarını insanların emeklerinden daha değerli bulmuştur. Toplumun en üst tabakasına alimleri yerleştirmiş, devlet ahlâkı ile ilgili görüşlerini dile getirirken daha gerçekçi davranmıştır. Bu sebeple *Ahlâk-ı Alâî* Tûsî ve Devvânî'nin eserlerinin tercümesi veya şerhi diyebileceğimiz tarzda bir kitap değildir. Oysa *Alâî*'den kısa bir süre sonra yazılan Muhyî-i Gülşenî'nin *Ahlâk-ı Kirâm* adlı eseri, kanaatimize göre, Tûsî'nin kısaltılmış Türkçe tercümesidir.

F. Nüshaları

Ahlâk-ı Alâî'nin Türkiye kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası mevcuttur. Avrupa kütüphanelerinde de yazma nüshalarının olduğu belirtilmiştir.³²⁸

Müellif nüshasının nerede olduğu belli değil ise de Bursa Bölge Kütüphanesi, Hüseyin Çelebi bölümünde kayıtlı 519 demirbaş, 297.8 tasnif numaralı 973 tarihli *Ahlâk-ı Alâî* müellif hattı olarak geçmektedir. Bu nüsha üzerinde derkenarların bulunması, bunlardan bir kısmının araya yerleştirileceğine veya ilave edileceğine işaret edilmesi müellif hattı olması ihtimalini güçlendirmektedir. F. Babinger'in Râgıb Paşa kütüphanesindeki nüshanın müellif hattı olduğu iddiası, kaynakların da ifade ettiği gibi, yazılış tarihinin 1007 olması sebebiyle imkansızdır.³²⁹ İstanbul kütüphanelerindeki en eski yazmalar 973, 978 ve 982 tarihlerinde yazılmış olan nüshalardır ve 973 tarihinde Hüseyin b. Veli tarafından yazılan nüshası Topkapı Kütüphanesinde,³³⁰ Ahmed b. İsa tarafından 978 tarihinde yazılan nüsha İstanbul Merkez Kütüpha-

328 Bkz. M. A. Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, s. 95; A. Adivar, "Kınalızâde Ali Efendi", *İA*, VI, 710. Ancak internette yaptığımız taramalarda Avrupa kütüphanelerinde Kınalızâde Ali Efendi ve *Ahlâk-ı Alâî* hakkında bir kayda rastlayamadık.

329 A. Adivar, "Kınalızâde Ali Efendi", *İA*, VI, 710; Ahmet Kahraman "Ahlâk-ı Alâî", *DİA*, II, 15.

330 Bkz. Topkapı Ktp. Revan Köşkü, no. 389.

nesinde,³³¹ Derviş Mehmed Ahlâkî tarafından 982 tarihinde yazılan nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır.³³² Burada bir konuya dikkat çekmek istiyoruz. Kütüphane kayıtlarında *Ahlâk-ı Alâî*'nin yazıldığı tarih olan 973 tarihli birçok yazma nüsha ile karşılaştık. Bunlar üzerinde yaptığımız incelemelerde bu kitapların müstensihlerinin kendi isimlerini yazmadıkları gibi istinsah yaptıkları tarihleri de belirtmediklerini, bu sebeple Kınalızâde'nin kitabın sonunda verdiği bitiriş tarihinin eserlerin istinsah tarihleri olarak kayıtlara geçtiğini gördük. Bu nüshaların istinsah tarihlerinin daha sonraları olmasından dolayı kayıtlara tarihsiz olarak geçmesi daha uygundur.

Ahlâk-ı Alâî Mehmed Ali Paşa'nın yardım ve arzusuyla Şevval 1248/1833 Şubat ayında Mısır'da Bulak Matbaasında basılmıştır. Eserin ilk tashihini Sadullah Said Efendi, son tashihini Abdülvehhâb Dağıstânî yapmıştır.³³³ Daha sonra müstakil olarak 1288/1871 tarihinde Bursa Vilayet Matbaasında tekrar basılmıştır.³³⁴ Bu nüshanın bir örneği Ankara Milli kütüphanede bulunmaktadır.³³⁵

Kaynaklarda *Ahlâk-ı Alâî*'nin İstanbul'da Venedik Sefareti tercümanı Ciovanni Medua tarafından yapılan bir tercümesinin Bonn Üniversitesi Kütüphanesinde bulunduğu³³⁶, bu tercümeden G.B. Toderini *Letteratura Turchesca* (Venedik, 1787), 1850'de R. Reiper *Stimmen Aus Dem Morgenlande* ve Breslau'da 1848'de *Das Capitel von der Freigebigkeit* adı ile anıldığından söz edilmektedir.³³⁷

Ahlâk-ı Alâî'nin daha sonraları kısaltmaları (telhis) yapılmıştır. Bunlar Osmanzâde Ahmed Tâib'in *Hülasatü'l-ahlâk*'ı (İstanbul, 1323) ile Yağlıkçızâde Ahmed Rifat Efendi'nin önce *Bergüzâr* (Girit-Hanya, 1291) daha sonra *Bergüzâr-ı Ahlâk* (İstanbul, 1315, 1318) adıyla basılan kitaplarıdır.³³⁸ Bunların her ikisinin de kütüphanelerde nüshaları vardır.

Ahlâk-ı Alâî Latin harfleriyle ve sadeleştirilerek iki ayrı cilt halinde basılmıştır. *Ahlâk-ı Alâî*'nin birinci kitabı Ahlâk adıyla Hüseyin Algül, ikinci ve üçüncü kitabı tek cilt halinde Devlet ve Aile Ahlâkı adıyla Ahmet Kahraman tarafından baskıya hazırlanıp Tercüman 1001 Te-

331 Bkz. İstanbul Merkez Ktp., demirbaş no. 5605, tasnif no. 170.

332 Bkz. Süleymaniye Ktp., Hamidiye Bölümü, demirbaş no. 626, tasnif no. 297.8.

333 A.A., III, 52.

334 H. Öztürk, *a.g.e.*, s. 68.

335 Bkz. Milli Kütüphane İbn Sînâ bölümü.

336 M. A. Aynî, *a.g.e.*, s. 95; A. Adivar, "Kınalızâde Ali Efendi", *İA*, VI, 710.

337 A. Adivar, "Kınalızâde Ali Efendi", *İA*, VI, 710.

338 Agah Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1963, Ankara, 1964, s. 97; A. Kahraman, "Ahlâk-ı Alâî", *DİA*, II, 16.

mel Eser serisi içinde yayınlanmıştır.³³⁹ Ancak her iki kitap da birçok eksikleri bünyesinde barındırmaktadır. *Ahlâk-ı Alâî*'nin ferdi ahlâka dair birinci kısmı *İslâm Ahlâkı* adlı kitabın birinci bölümü olarak sonra tekrar basılmıştır.³⁴⁰

Sonuç olarak Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*'yi kendisinin de başta ifade ettiği gibi Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî* isimli kitabıyla Celâled-dîn Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî* adlı eserini örnek alarak yazmıştır. Bu iki kitabı ana kaynakları olarak kullanan Kınalızâde bunların dışında Kur'an ve hadisler gibi dini kaynaklarla, edebî ve tarihî kaynaklara başvurmuş, çok zengin bir bilgi birikimini eserine aktarmıştır. Bu açıdan *Ahlâk-ı Alâî* kendisinden önce yazılan kitaplarla kıyaslanmayacak kadar çok malzemeyle doludur. O Gazzâlî, Cürçânî, Suhreverdî gibi düşünürlerin adını anıp eserlerinden nakiller yapar. Ayrıca İbn Sinâ, İbn Miskeveyh gibi düşünürlerin eserlerini de incelediğini ve kendi görüşlerini açıklarken bunlardan da doğrudan faydalandığını anlıyoruz. Dolayısıyla Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*'yi yazarken sadece bu iki muahhar kaynaktaki bilgilerle yetinmemiş, başka kaynaklara da başvurarak kendisine gelen birikimi eserine aktarmaya, seleflerinde eksik kaldığına inandığı yerleri tamamlamaya, çelişkili gibi görünen yerleri çözmeye çalışmıştır. Bu sebeple Kınalızâde'ye sadece Tûsî ve Devvânî'nin eserlerinin tercümanı veya bir nakilcisi gözüyle bakamayız. Kınalızâde daha kapsamlı ve daha eklektik bir düşünürdür. Ayrıca ilgili eserler incelendiğinde görüleceği gibi Kınalızâde Tûsî'den, Tûsî'nin İbn Miskeveyh'ten faydalandığından daha az yararlanmış. Kendisine ulaşan geleneksel bilgi birikimini kendi dönemindeki ihtiyaçlara ve problemlere uygun olarak değerlendirmiş, bu felsefî birikimi dinî ve edebî muhteva ile zenginleştirme yoluna gitmiştir. Dönemindeki felsefe kültürünün eksikliğini göz önünde bulundurarak, seleflerinde yer alan fakat amelî ahlâkla direkt ilgisi olmayan felsefe ve mantıkla ilgili ayrıntılı açıklamalarla okuyucuyu boğmamış, amelî ahlâka ait bir kitap olduğunu dikkate alarak daha çok bu konuya ağırlık vermiştir. İncelediği konularda seleflerinin tutarsızlıklarını ve boşluklarını yakalayabilmesi, bunları çözümlemeye, eksikleri tamamlamaya çalışması ve bu amaçla başka kaynaklara başvurması onun orijinal taraflarını oluşturur. Hâşiye ve şerh yazma geleneğinin yaygın olduğu bir ortamda bu kalıpların dışına çıkıp bu çapta bir eser yazması kendisi açısından bir başarı olarak yorumlanmalıdır. Ancak geleneksel anlayışın dışına çıkamamasının ve bir sistem düşünürü olmamasının getirdiği birtakım tutarsızlıklar ve boşluklar da eserin bütünlüğü içerisinde hissedilmektedir.

339 Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk*, ç. Hüseyin Algül, ys.,ts.; amlf, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, haz. Ahmet Kahraman, ys., ts.

340 Bkz. Alî b. Emrullah, Muhammed Hâdimî, *İslâm Ahlâkı*, İstanbul, 1992.

Tüm bu saydıklarımız dikkate alındığında Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'yi yazarken bu konudaki en son kitap olmanın avantajıyla kendisine ulaşan bütün bilgileri ve büyük kültürel mirası engin birikiminin ışığında tekrar değerlendirdiğini ve felsefî, dini ve tasavvufî yönünü ihmal etmeden ve adeta sentez yaparak yeni bir eser meydana getirdiğini söyleyebiliriz. Bu sebeple *Ahlâk-ı Alâî* kendi çağının şerh ve hâşiye yazma geleneği içinde orijinal bir eser, Kınalızâde de iyi bir ahlâk bilgini ve düşünürü olma sıfatını hak etmiştir kanaatindeyiz.

AHLÂK-I NÂSİRÎ, AHLÂK-I CELÂLÎ VE AHLÂK-I ALÂÎ'NİN AYRINTILI PLANLARININ KARŞILAŞTIRILMASI³⁴¹

<i>Ahlâk-ı Nâsirî</i> (yt. 633/1236)	<i>Ahlâk-ı Celâlî</i> (yt. 874-883/1469-78)	<i>Ahlâk-ı Alâî</i> (yt. 972-973/1564-1565)
Dibâce (önsöz) (s. 33-35)	(Tanrı'ya dua ve Hz. Peygamber'e salât ve selam) (s. 2-3)	Dua (s. 2-3)
Eserin telif sebebi ve Kuthistan hakimine övgü (s. 35-37)	Sultana dua ve övgü	Osmanlı sultanlarına övgü ve eserin telif sebebi (s. 3-11)
Fasl: Giriş (s. 37-44)	Telif sebebi ve şehzâdeye övgü (s. 25-31).	Mukaddime (Giriş) (s. 11-52)
Eserin planı (s. 41-44)	Matla' (Giriş) (s. 19-47)	Birinci Bahis (Amelî Hikmetin tarifi) (s. 11-16)
	Tenvir (İnsanın halifelîği) (s. 25-3)	İkinci Bahis (Amelî Hikmetin Faydası) (s. 16-22)
	Tabsıra (halifelîği gerçekleştirecek olan amelî hikmetin en faydalı ilim olduğu vs.) (s. 31-36)	Üçüncü Bahis (Amelî hikmetin üç bölümünün konularını açıklamak) (s. 22-23)
	Keşf-i Gita (huyların değişip değişmeyeceği) (s. 36-47)	I. Makam (nefs-i nâtikanın ne olduğunu açıklamak) (s. 23-26)
		II. Makam (Nefs-i nâtikanın bakî olduğu hk.) (s. 26-28)
		III. Makam (Nâtık nefsin kuvvetleri hk.) (s. 28-37)
		I. Emir (İnsanın birleşik unsurların en şerefli varlık olması hk.) (s. 37-44)
		II. Emir (Nâtık nefsin kemal ve noksanını açıklama) (s. 44-52)

341 *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*'nin planları ve konu aşıklarının tercümesinde şu eserden faydalanılmıştır. Bkz. H. Anay, Devvânî, s. 238-240.

BİRİNCİ MAKALE:
FERDÎ AHLÂK
(Tehzib-i Ahlâk)
(s. 47-202)

1. Kısım: İlkeler hk. (s. 47-100)
2. Fasl: Bu ilmin konu ve ilkeleri (s. 47-48)
3. Fasl: İnsan nefsinin melekeleri ve diğer meleklere farkı (s. 56-59)
4. Fasl: İnsanın varlıkların en üstünü olduğu (s. 59-65)
5. Fasl: İnsan nefsinin yetkinlik ve eksiklik olduğu (s. 65-68)
6. Fasl: Nefsin yetkinliğinin hangi şeyde olduğu ve bu konuya muhalefet edenleri, uyarma (s. 69-80)
7. Fasl: Yetkinliğe ulaşma gayesi olan iyi ve mutluluk (s. 80-106)
2. Kısım: Gayeler hk. (s. 101-106)
1. Fasl: Hıyın tanımı, gerçekliğı ve huyların değışebileceğı (s. 101-106)
2. Fasl: Ahlâk ilminin en üstün sanat olduğu (s. 106-108)

BİRİNCİ LÂMÎ:
FERDÎ AHLÂK
(Tehzib-i Ahlâk)
(s. 47-191)

1. Lem'a: Güzel huylar (mekârim-i ahlâk) (s. 48-57)
2. Lem'a: Erdemler (s. 57-59)
3. Lem'a: Tâlî Erdemler (s. 59-77)
4. Lem'a: (rezilete benzeyen huylar) (s. 77-86)
5. Lem'a: (Erdemlerin zıttı olan reziletler) (s. 87-94)
6. Lem'a: Adalet erdeminin üstünlüğü (s. 94-122)
-Tabsıra (Musikide oranlar hk.) (s. 98-111).
-Tabsıra (Adâlet hk.) (s. 111-115)
-Hikâye (Melik Şah İle Cüveynî arasında geçen hikâye) (s. 115-120)
-Tenvir (Adalet hk.) (s. 120-122)
7. Lem'a: Adalet Türleri (s. 122-128)
8. Lem'a: Erdemlerin kazanılması (s. 128-134)
9. Lem'a: Koruyucu hekimlik (hıfz-ı sıhhat-i nefis) (s. 134-144)
10. Lem'a: Ahlâkî hastalıkların tedavisi (s. 144-191)

BİRİNCİ KİTAP:
(İlm-i Ahlâk beyanındadır.)
(s. 52-236)

1. Bâb: Hıyın kısımlarına bölünmesi, erdem ve rezilet çeşitleri (s. 53-57)
2. Bâb: Erdemlerin altında yer alan tâlî erdemler (s. 57-63)
3. Bâb: Erdemlerin zıttı olan rezilet çeşitleri (s. 63-69)
4. Bâb: Erdemlere benzeyen reziletlerin ayrılması (s. 69-75)
5. Bâb: Adalet erdemi (s. 75-80)
6. Bâb: Erdemlerin (adalet erdeminin) kısımları (s. 80-86)
7. Bâb: Erdemlerin ve mutluluğun kazanılması için yol (s. 86-92)
8. Bâb: Erdemlerin devamını sağlama (hıfz-ı sıhhat-i nefis) (s. 93-104)
9. Bâb: Nefsin hastalıklarının tek tek açıklanması (s. 104-235)
- Birinci Kitabın sonu (hâtime) (s. 235-236)

-İşrâk (hayvânî ve nefsânî
aşk hk.) (s. 181-186)

3. Fasl: Güzel ahlâktan ibaret olan erdem çeşitleri (s. 108-111)
4. Fasl: Tâlî erdemler (s. 112-117)
5. Fasl: Erdemlerin zıttı olan reziletler (s. 117-122)
6. Fasl: Erdem ile erdeme benzeyen haller arasındaki farklar (s. 122-131)
7. Fasl: Adaletin diğer erdemlere üstünlüğü ve bölümleri (s. 131-149)
8. Fasl: Erdemlerin kazanılması ve mutluluk mertebeleri (s. 149-155)
9. Fasl: Koruyucu hekimlik (s. 155-167)
10. Fasl: Ahlâkî hastalıkların tedavisi (s. 167-202)

İKİNCİ MAKALE:
AİLE AHLÂKİ
(Tedbîr-i Menâzil)
(s. 205-244)

1. Fasl: Aileye ihtiyaç ve aile fertleri (s. 205-210)
2. Fasl: Yiyecek ve malların yönetimi (s. 210-215)
3. Fasl: Aile fertlerinin yönetimi (s. 215-222)
4. Fasl: Çocukların yönetimi (s. 222-240)

İKİNCİ LÂMİ:
AİLE AHLÂKİ
(Tedbîr-i menzil)
(s. 191-228)

1. Lem'a: Aileye olan ihtiyaç (s. 191-194)
2. Lem'a: Yiyecek ve malların yönetimi (s. 194-200)
3. Lem'a: Aile yönetimi (s. 200-206)
4. Lem'a: Çocuk yönetimi (s. 206-220)
- Konuşma âdâbı (s. 214-217)
- Oturup kalkma âdâbı (s. 217-218)
- Yemek yeme âdâbı (s. 218-220)

İKİNCİ KİTAB:
AİLE AHLÂKİ
(Tedbîrî'l-menil)
(s. 2-127)

1. Bâb: Eve ve aile bireylerine ihtiyaç (s. 2-4)
2. Bâb: (Evin reisinin durumu) (s. 4-5)
3. Bâb: Evin idaresi (s. 5-7)
4. Bâb: (İnsan erzak toplamak zorundadır.) (s. 7-18)

5. Fasl: Hizmetçi ve kölelerin yönetimi (s. 240-244)

5. Lem'a: Ana baba haklarına riayet (s. 220-223)

5. Bâb: Eşlerin ve çocukların terbiyesi (s. 18-30)

-Bâb: Çocukların terbiyesi (s. 30-39)

-Bâb: Söz söylemenin âdâbı (s. 39-43)

-Hareket ve sukun âdâbı (s. 43-46)

-Bâb: Yeme içme âdâbı (s. 46-48)

-Bâb: Anne baba olmanın âdâbı (s. 48-52)

-Bâb: Hizmetçilerin terbiye ve hizmet âdâbı (s. 52-55)

-Bâb: Köle ve cariye satın alma ile ilgili tavsiyeler (s. 55-58)

-Bâb: Çeşitli zümrelerin huyları (s. 58-65)

6. Lem'a: Hizmetçilerin yönetimi (s. 223-228)

6. Bâb: Ülke yönetimi (Tedbîr-i müdün) (s. 65-104)

-1. Fasl: İnsanın soyal hayata ihtiyacı ve bu ilmin şerefi (s. 66-78)

-2. Fasl: Sevgi (s. 78-104)

7. Bâb: Ülkelerin Siyaseti (s. 104-112)

8. Bâb: Melikin siyaseti ve meliklik âdâbı (s. 112-127)

ÜÇÜNCÜ MAKALE: SİYASET FELSEFESİ

(Siyaset-i müdün)
(s. 247-344)

ÜÇÜNCÜ LÂMÎ: SİYASET FELSEFESİ VE DEVLET BAŞKANLIĞI (Tedbîr-i müdün ve rûsûm-ı pâdişâhî) (s. 228-321)

ÜÇÜNCÜ KİTAB: DEVLET AHLÂKİ

(İlm-i Tedbîr-i medîne) (s. 2-52)

1. Fasl: İnsanın toplumsallığa ihtiyacı ve siyaset felsefesinin önemi (s. 247-258)

1. Lem'a: İnsanın toplum-sallığa ihtiyacı ve siyaset felsefesinin önemi (s. 228-238)

-(Kamil padişah maharetli doktor gibidir.) (s. 2-7)

- (Adaletin kanunları ve adil padişahın uyması gereken kurallar) (s. 7-27)
2. Fasl: Toplulukların birbirleriyle ilişkisinde gerekli olan sevginin üstünlüğü ve çeşitleri (s. 258-279)
2. Lem'a: Sevginin üstünlüğü (s. 238-260)
3. Fasl: Toplum çeşitleriyle devlet ve ülkeye (müddün) dair (s. 279-300)
3. Lem'a: Devlet ve ülke çeşitleri (Aksâm-ı medîne) (s. 260-268)
4. Fasl: Devlet başkanlarının yönetimi ve nasıl davranacakları hk. (s. 300-314)
4. Lem'a: Devlet başkanının yönetimi ve nasıl davranacağı hk. (s. 268-299)
5. Fasl: Hizmetçilerin yönetimi ve devlet başkanlarına bağlı kişilerin yönetimi (s. 314-321)
5. Lem'a: Devlet başkanının yakınlarının ve devlet görevlilerinin sultanlarla nasıl ilişkide bulunacakları (s. 299-306)
6. Fasl: Dostluğun erdemi ve dostlarla ilişkiye dair (s. 321-334)
6. Lem'a: Dostluğun erdemi ve dostlarla ilişkinin esasları (s. 306-313)
7. Fasl: Halk tabakaları ile ilişki (s. 334-341)
7. Lem'a: Halk tabakalarıyla ilişki (s. 313-321)
- Mağrib: Ekler (levâhık) (s. 321-337)
8. Fasl: Eflatun'un vasiyeti (s. 341-344)
1. Simet: Eflatun'un nasihatları (s. 322-325)
2. Simet: Aristo'nun (İskender'e) nasihatları (s. 325-332)
- (Sonuç) (Sultan ve şehzâdeye övgü) (s. 332-337)
- Eflatun'un vasiyeti (s. 44-46)
- İlk Muallim Aristoteles'in vasiyeti (s. 46-49)
- Adalet Dairesi (s. 49)
- Kitabın sonunun sonu (Abdülhâlık Gücdivânî'nin vasiyeti) (s. 49-51)
- Sonların sonuna ilave
- (Mevlânâ Celâleddin'in vasiyeti) (s. 51)
- (Dua) (s. 51-52)
- (Yazılış tarihi) (s. 52)
- (Basılış Tarihi) (s. 52)